

ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 330.3:351.748.1

Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць / головний редактор В.І. Франчук. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Вип. 1. 62 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 14.11.2014 р. КВ № 21091-10891ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 26 жовтня 2022 р. № 4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Франчук Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, Львівський державний університет внутрішніх справ – головний редактор

Гобела Володимир Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ – відповідальний секретар

Вінічук Марія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Горбан Ірина Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Запотічна Роксолана Андріївна, кандидат економічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Копитко Марта Іванівна, доктор економічних наук, професор, Львівський державний університет внутрішніх справ

Леськів Галина Зіновіївна, кандидат технічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Мартинюк Володимир Петрович, доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка»

Марушко Надія Семенівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Мельник Степан Іванович, доктор економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Наконечна Наталія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Пушак Галина Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»

Ревак Ірина Олександрівна, доктор економічних наук, професор, Львівський державний університет внутрішніх справ

Шевченко Наталія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ

Tomasz Wołowiec, Doctor of Economic Sciences, Professor, University of Economics and Innovation in Lublin (Lublin, Poland)

У публікаціях висвітлено результати економічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках. У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/economy>

© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2022

UDC 336.71.078.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-1>**Franchuk Vasyl**

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-President,
Lviv State University of Internal Affairs
Horodotska Street, 26, Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5305-3286>

Hobela Volodymyr

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
Horodotska Street, 26, Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-2329>

THE STRATEGIC VECTOR OF UKRAINE'S FINANCIAL INTELLIGENCE CONSTRUCTION

Abstract. The study established the strategic vectors of the development of financial intelligence in Ukraine. Further, the study outlined several stages, in particular, established the impact of financial intelligence on the state's financial security, carried out a comparative analysis of financial intelligence of the different countries by determining their institutional features and, based on the analysis results, developed strategic directions for Ukraine's financial intelligence development. The article substantiates the expediency of scientific research aimed at determining the specifics of the financial intelligence agencies' activities and their role in ensuring the state's financial security. The paper emphasized the need to intensify financial monitoring measures to counter new challenges and threats caused by the COVID-19 pandemic, the global economic recession and the war of the Russian Federation against Ukraine, which entered an active phase in early 2022. Moreover, the research highlighted the necessity to use advanced foreign experience in the organization of the financial intelligence service, its implementation in the domestic practice of combating money laundering and the use of this experience in the work of a financial intelligence agency in modern conditions characterized by a high level of corruption risks, the shadow economy and its offshoring. The influence of financial intelligence on the state's financial security has been established by determining the main threats arising in the relevant areas of activity and analyzing the mechanism of the financial intelligence's influence on the state's financial security. Researchers carried out a comparative analysis of financial intelligence models of different world countries. The article designated institutional characteristics of different financial intelligence models by determining their type, and essential characteristics. The study proposed an algorithm for forming a strategic vector for Ukraine's financial intelligence development. Based on the research results authors presented strategic directions for Ukraine's financial intelligence development and appointed their goals and directions of implementation.

Keywords: financial intelligence, security, threats, strategy, comparative analysis.

Франчук Василь Іванович

доктор економічних наук, професор, проректор,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5305-3286>

Гобела Володимир Володимирович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту ІУПБ,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-2329>

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ УКРАЇНИ

Анотація. Дослідження спрямоване на встановлення стратегічних векторів розвитку фінансової розвідки України. Реалізація дослідження окреслила кілька етапів, зокрема встановлення впливу фінансової розвідки на фінансову безпеку держави, здійснення компаративного аналізу моделей фінансової розвідки країн світу шляхом визначення їхніх інституційних особливостей та, на основі результатів аналізу, розробка стратегічних напрямів розвитку фінансової розвідки України. Стаття обґрунтовує доцільність наукових досліджень спрямованих на визначення особливостей діяльності органів фінансової розвідки та їх важливу роль в процесі забезпечення фінансової безпеки держави. Наголошено на необхідності інтенсифікації заходів фінансового моніторингу для протидії новим викликам та загрозам спричинених пандемією COVID-19, глобальною економічною рецесією та війною Російської Федерації проти України, що перейшла у активну фазу на початку 2022 р. Акцентовано на необхідності використання передового зарубіжного досвіду організації служби фінансової розвідки, його імплементації у вітчизняну практику боротьби з відмиванням доходів отриманих злочинним шляхом та використання цього досвіду у роботі органу фінансової розвідки в сучасних умовах, що характеризуються високим рівнем корупційних ризиків, тіньової економіки та її офшоризації. Встановлено вплив фінансової розвідки на фінансову безпеку держави шляхом визначення основних загроз, що виникають за відповідними напрямками діяльності та аналізу механізму впливу фінансової розвідки на фінансову безпеку держави. Здійснено компаративний аналіз моделей фінансової розвідки різних країн світу. В процесі аналізу встановлено інституційні характеристики основних моделей фінансової розвідки шляхом визначення типу фінансової розвідки, її детального опису, сутнісної характеристики та встановлення основних особливостей діяльності. Запропоновано алгоритм формування стратегічного вектору розвитку фінансової розвідки України. Визначено основні стратегічні напрями розвитку фінансової розвідки України, встановлено їхні цілі та напрями реалізації.

Ключові слова: фінансова розвідка, безпека, загрози, стратегія, компаративний аналіз.

Introduction. Taking into account the European integration course of Ukraine, the reduction of the volume of the shadow economy and the fight against the legalization of illegal income are important tasks. The trends of the last decade indicate an extremely unsatisfactory level of shadowing of the state's economy. These trends were strengthened by global crisis phenomena, in particular the pandemic of the corona virus COVID-19, the active phase of the war against the Russian Federation, and the global economic crisis. Because of the mentioned facts, countering the processes of shadowing the economy and legalization of illegal income is the main vector of ensuring the financial and economic security of the state, which will contribute to the integration of Ukraine into the European community. Accordingly, the implementation of scientific research in the field of combating the legalization of illegal income by increasing the effectiveness of the state's financial intelligence is an actual area of modern research.

The study of theoretical and practical aspects of financial intelligence and the provision of effective financial monitoring have become

the subject of scientific intelligence of a whole constellation of scientists, in particular: Borets M. [1], V., Hobela V. V., Melnyk S. I., [2], Glushchenko O. O., Semegen I. B. [3], Dyachenko O. P. [4], Zadoya A. O., Tkachenko I. P. [5], Yezhov A. V., Kovalenko V. V., Dmytrov S. O. [6], Romanko P. S. [7], Mynakova K. S., Serbina O. G. [8], Franchuk V. I. [9], Khmelyuk A. A. [10].

The study purpose is to form a strategic vector for the Ukraine's financial intelligence development.

The purpose of the study determined the existence of several research tasks, namely: to establish the impact of financial intelligence on the financial security of the state; to carry out a comparative analysis of the financial intelligence models of the countries of the world, establish their institutional features; to develop strategic directions for the development of financial intelligence of Ukraine.

Materials and methods. To realize the goal and tasks of the research, general scientific methods of scientific research were used, in particular: the method of theoretical and

comparative analysis, synthesis, deduction, the method of theoretical generalization, etc.

Results and discussions. In general, most researchers are of the opinion that the shortcoming of the financial intelligence system, and more precisely of the authorized body – the

State Financial Monitoring Service, is the limited powers of this service, according to the current legislation of Ukraine. For a more detailed analysis, we will consider the influence of the State's Financial Monitoring Service activities on the threats to state's financial security (Table 1).

Table 1

The financial intelligence influence on the state's financial security

State Finance Monitoring activities	Main threats	The mechanism of financial monitoring measures influence	Results
Financial investigations related to the financing of terrorism or carried out with the participation of persons who publicly call for a violent change of the constitutional order or a change of the borders of the territory of Ukraine	- Violation of territorial integrity; - illegal use of funds; - creation of relevant business entities or involvement of individuals;	Allows to stop such operations, preserve the integrity of the territory of Ukraine, and also fill the budget with seized funds	ensuring the state's financial security
Financial investigations are related to embezzlement, appropriation of budget funds and other state assets	- Lack of financial resources in priority state areas; - increasing level of corruption; - embezzlement, inefficient use of budget funds	Allows saving public funds, punishing guilty persons and replacing them with more qualified ones, which as a result improves the country's image;	ensuring the state's financial security
Financial investigations are related to embezzlement of funds from banking institutions	- Undermining the stability of the banking system and its loss of public trust; - lack of funds to return deposits; - loss of funds by bank owners	Allows to support the financial stability of the bank, punish guilty persons and remove them from the performance of official duties, prevent the occurrence of various types of financial panic;	ensuring the state's financial security
Financial investigations are related to the activities of "conversion" centers	- Tax avoidance; - legalization of funds obtained from serious crimes	Allows you to additionally replenish budget funds, as well as to reveal other financial crimes that preceded this one	ensuring the state's financial security
Financial investigations are related to the illegal transfer and transfer of funds abroad	- Capital outflow from the domestic economy	Allows to reduce the volume of capital outflow	ensuring the state's financial security
Financial investigations related to cybercrime	- Unauthorized withdrawal of funds from clients' accounts; - decrease in the level of financial stability of banking institutions and information security	Allows you to save clients' money, ensure a high level of information technology protection	ensuring the state's financial security
Financial investigations are related to securities and debt obligations	- The appearance on the financial market of "junk" securities without value; - decrease in confidence in securities; - a fall in the amount of capital redistribution	Contributes to increasing the level of security of the financial market and operations carried out on it	ensuring the state's financial security
Financial investigations related to insurance fraud	- Worsening of the stability of the insurance market; - decrease in trust of the population and legal entities in insurance services	Contributes to increasing the level of security of the insurance market and its participants	ensuring the state's financial security

Source: developed by authors based on [3; 8; 10]

To sum it up, we note that several offences do not belong to the scope of the State Financial Monitoring Service, namely: tax evasion and avoidance, manifestations of corruption at all levels of government and abuse of office. It is believed that the listed offences are not aimed at obtaining benefits through financial fraud. In addition, Ukraine's financial intelligence unit is a kind of center for accumulating information about financial transactions, which will later be sent to law enforcement agencies. Therefore, the analysis of the effectiveness of financial intelligence activities in most cases depends on the effectiveness of law enforcement agencies that have received summarized materials and are conducting investigations. In addition, the financial intelligence body is not endowed with significant control functions, which significantly complicates the process of collecting information about financial offences. Summing up, we note that the elimination of all shortcomings in the activity of financial intelligence will significantly strengthen security activities and contribute to ensuring the financial and economic security of the state.

In order to establish the main directions of development of financial intelligence in Ukraine, we consider it expedient to analyze the foreign experience of the financial intelligence organization, to establish the main features and advantages of such models. To do this, we carried out a comparative analysis of the financial intelligence models, the main results of which are presented in Table 2.

Summarizing the analysis results, we can consider that most models of financial intelligence provide for subordination to the Ministry of Finance and the Ministry of Justice. In general, we consider the comparative analysis of the organization of financial intelligence by the countries of the world to be an important and relevant tool, since such experience is much richer than the similar experience of Ukraine. Moreover, Ukraine's financial intelligence service actively interacts with the financial intelligence agencies of other countries and has signed a number of cooperation memorandums, so such an analysis will allow us to establish the

common ground [2]. From another analytical perspective, such an analysis allows us to single out those advantages and features that are extremely important for Ukraine, in terms of their integration into the domestic practice of financial intelligence [7].

Having carried out a comparative analysis, we can single out the main institutional features of the financial intelligence of the countries of the world and carry out their structuring. To do this, we will analyze the institutional features of financial intelligence in the countries of the world (Table 3).

Summarizing the analysis results, we can state that, in general, the administrative type of financial intelligence has advantages in comparison with law enforcement and prosecutorial types. This model is a more integrated global financial and economic system and allows for quick adaptation to changes in the financial situation and trends. A significant advantage is a possibility of exchanging information with similar structures – partners abroad to strengthen cooperation and combat financial crimes. In addition, most of the world's countries use exactly this model of financial intelligence.

The formation of the main vector of the development of financial intelligence in Ukraine will be based on the following steps:

- taking into account the results of the comparative analysis of the financial intelligence of the countries of the world and will allow to single out the best practices of these countries for their further implementation in Ukraine;
- formation of strategic directions for the development of financial intelligence, taking into account domestic realities.

Such an algorithm, in our opinion, will ensure the most optimal consideration of world experience, its implementation in the domestic practice of financial monitoring, taking into account Ukrainian financial and economic realities.

The next stage will be the formation of strategic directions for Ukraine's financial intelligence development (Table 5).

Thus, the functioning of Ukraine's financial intelligence is based on three components:

Table 2

Comparative analysis of financial intelligence models

Country	The financial intelligence unit original name	Subordination	Features of the model
1	2	3	4
USA	Financial Crimes Enforcement Network FinCEN	US Department of the Treasury	the basicity of the Anglo-Saxon legal system; clear legal regulation; development of the financial market; high information transparency of the banking system; high level of interaction between various ministries and agencies; FinCEN provides banking and financial supervisory authorities with information about financial transactions, messages received on the basis of memoranda about mutual understanding
Canada	Financial Transaction and Report Analysis Center FINTRAC	Department of Finance Canada	multi-source information acquisition; the main sources of information used in the process of financial monitoring by FINTRAC are: voluntarily provided information (59%), reports on suspicious transactions (13%), profile reports (5%), information from open sources (3%) and requests from financial departments intelligence (20%)
Germany	Zentralstelle für Verdachtsanzeigen	German National Police	high automation and a risk-based approach to the assessment of initiators of financial transactions; the model has a law enforcement nature and is aimed at monitoring both credit institutions and financial, insurance companies and branches foreign banking and financial institutions; high automation and a risky approach to the assessment of initiators of financial transactions
France	TRACFIN	Ministry of Economy and Finance of France	Has an administrative model of financial monitoring, which is defined by continental conservatism and a more liberal character; does not have legally established requirements for providing information on financial transactions if their amount exceeds a certain limit, and the criteria for investigating suspicious transactions is motivated suspicion regarding financial transactions that have signs of income legalization
Great Britain	National Criminal Intelligence Service Economic Crime Unit, NCIS ECU	UK Treasury	opposition to the legalization of income, financing of terrorism, gambling crimes, fraud; English law prohibits the transfer of information about tax offenses to other countries
Spain	Centro de Inteligencia contra el Terrorismo y el Crimen Organizado CITCO	Secretary of State for Security, Spanish Ministry of the Interior	the unit ensures the development of tactical and strategic measures to counter the legalization of income in Spain; determines the criteria for coordinating the activities of law enforcement agencies in this area and develops a methodology for assessing the risk of using transactions for the legalization of income; recommendations of advisory participants of the financial monitoring system are used to adjust the method of assessing the risk of suspicious transactions: the association of banks, the confederation of savings banks, the association of real estate agents, the association of lawyers and notaries, the accounting and auditing institute
Italy	Ufficio Italiano Combi UIC SAR	National Bank of Italy	the current legislation of the country provides for the keeping by banks and other financial intermediaries of detailed documentation regarding all currency transactions of resident clients; banks provide the largest number of notifications in Italy; to ensure the most effective financial monitoring and reduce bureaucracy in Italy, an automated surveillance system is used. UIC (SAR) requires banks and financial institutions to submit a group of financial and non-financial indicators about the economic transactions of clients to identify anomalous (suspicious) transactions and transactions

(End of Table 2)

1	2	3	4
Ireland	The Garda Bureau of Fraud Investigation	National Police and Security Service of Ireland	is a purely police unit, that is, Ireland's financial monitoring model has a law enforcement orientation, in which the authorized body not only detects suspicious transactions and ensures the collection, analysis and exchange of information about them, but also conducts investigative actions to identify the real sources of origin of funds
Belgium	CTIF-CFI	Ministry of Justice, Finance Ministry of Belgium	is a coordinating body that must effectively ensure interaction between state and non-state institutions that prevent the legalization of criminal proceeds and the financing of terrorism in Belgium; carries out a typological analysis of various documents regarding the methods and methods used in the process of income legalization; to assess the adequacy of CTIF-CFI activities, an external parallel reassessment of the risks and trends of income legalization in Belgium is carried out
China	-	Ministry of State Security of the People's Republic of China	demarcation between separate structural divisions of the functions of management and implementation of financial monitoring within the framework of a single authorized body
Australia	Australian Transaction Reports and Analysis Center AUSTRAC	Australian Department of Home Affairs	a combination for the implementation of financial monitoring of areas not only against the legalization of proceeds obtained through crime and the financing of terrorism, but also tax evasion; certain classes of financial services must be reported to AUSTRAC, including banking transactions involving cash of A\$10,000 or more, suspicious transactions and all international transfers; reporting requirements apply to digital currency transactions
Finland	Keskusrikospoliisi	National Police of Finland	has primary responsibility for the preliminary investigation process

Source: developed by authors based on [4; 5; 6]

Table 3

World country's financial intelligence institutional features

The Financial Intelligence type	Description	Peculiarities	Countries
Administrative	is part of the structure of an administrative body or department that does not belong to the system of law enforcement and judicial bodies, or conducts its activities under their supervision	is a "buffer" between the financial and other sectors of the economy, on the one hand, and law enforcement agencies, on the other, and is also a technical and specialized partner of these parties. Such a body has the ability to exchange information with its colleagues around the world	Australia, Andorra, Belgium, Bulgaria, Bolivia, Venezuela, Israel, Spain, Canada, Colombia, Liechtenstein, Malta, Monaco, the Netherlands, Panama, Poland, South Korea, Russia, Romania, Slovenia, USA, Ukraine, France, Croatia and the Czech Republic
Law enforcement	possesses relevant law enforcement functions and is attached to the general or special purpose police	is created on the basis of the existing infrastructure in order not to create a new department. The disadvantage of this type of body is that it exists by virtue of its traditional duties, it pays more attention to investigations than to preventive measures	Austria, Hungary, Germany, Great Britain, Ireland, Iceland, Sweden, Estonia, Guernsey Islands, Jersey Islands, Slovakia
Prosecutor's	is created within the framework of the judicial branch of government, most often under the jurisdiction of the prosecutor's office as a judicial body	has a high level of independence; does not enjoy the trust of the financial sector and has no contacts with it; the disadvantage is that it cannot participate in the international exchange of information, since it is a judicial body and does not have the right to exchange internal information	Cyprus, Luxembourg

Source: developed by authors based on [4; 5; 9]

Table 4

The strategic directions of Ukraine's financial intelligence development

№	Aim	Ways of implementation
1	analysis of financial transactions, cooperation, interaction and information exchange with law enforcement and other state bodies	- analysis of (operational and strategic) information on financial transactions subject to financial monitoring, other financial transactions or information that may be related to suspicion of money laundering; - prevention of the commission of terrorist acts and terrorist activities by timely detection and effective blocking of sources of their financing; - provision of generalized (additional generalized) materials to law enforcement/intelligence bodies and cooperation with state regulators
2	study of methods and financial schemes of money laundering	- conducting a study of methods and financial schemes of money laundering and bringing them to the attention of the participants of the anti-money laundering system; - detection of facts of financing activities of terrorist organizations, smuggling operations, channels of illegal migration, illegal movement of narcotics, goods, funds, precious metals and stones across the customs border of Ukraine; - detection of facts of concealment or masking of illegal origin of income, determination of sources of their location and movement
3	improvement of interdepartmental interaction between state authorities – participants of the national financial monitoring system and provision of methodological, methodical and other assistance	coordination of the implementation of the Action Plan for the improvement of the national anti-money laundering system based on the results of the 5th round of evaluation of Ukraine by the MONEYVAL Committee, preparation and presentation of the Third Progress Report; - regular meetings of the Council on anti-money laundering system issues and working groups for consideration of problematic issues of the Financial Intelligence Unit; - ensuring the implementation of comprehensive administrative reporting in the area of anti-money laundering system
4	ensuring the functioning and development of Financial Intelligence units	modernization and ensuring the functioning of a unified information system in the field of prevention and countermeasures against legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction;
5	international cooperation	- ensuring effective cooperation with international organizations and institutions; - organization of international educational events and exchange of experience; - conclusion of international agreements of an interagency nature with FIU's of foreign countries

Source: developed by authors

regulatory, organizational and methodical support. At the same time, financial intelligence functions at the state level and the level of primary financial monitoring provide for checking and monitoring financial transactions for their legality and necessity. The main purpose of the financial intelligence system is to counter threats to the financial and economic security of the state. An important aspect of the financial intelligence model's functioning is the assessment of its effectiveness, which allows it to strengthen its advantages and eliminate shortcomings in the functioning process.

Therefore, Ukraine's financial intelligence has significant prospects and potential for development, which in the future will only contribute to the strengthening of the state's financial and economic security.

Conclusions. The comparative analysis entitles us to conclude that most models of financial intelligence provide for subordination to the Ministry of Finance and the Ministry of Justice. The study established that the administrative type of financial intelligence has advantages compared to the law enforcement and prosecutorial types, as it has greater opportunities to exchange information with similar structures – partners abroad to strengthen cooperation and combat financial crimes.

An approach to the formation of the strategic vector of Ukraine's financial intelligence development involves the following algorithm: carrying out a comparative analysis of financial intelligence of the countries of the world and highlighting the best practices for their application in Ukraine; formation of strategic directions for

the development of financial intelligence, taking into account domestic realities.

The main areas of application of the world experience of the organization of financial intelligence have been developed, namely: broad coordination of the interaction of bodies that oppose the legalization of criminal income; transfer of unused planned budget funds to the next budget period; combination for the

implementation of financial monitoring of areas not only against the legalization of income but also tax evasion; the spread of reporting on transactions with digital currency; delegating to the authorized body in the field of combating the legalization of income the functions of coordinating the activities of financial monitoring bodies; prohibition of transfer of information about tax offences to other states.

References:

1. Borets M. V. (2013) Poniattia i katehorii u doslidzhenni pytan z protydii lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom [Concepts and categories in the study of issues related to combating the legalization of proceeds obtained through crime]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo*. Vol. 1 (17). P. 105–109. [in Ukrainian]
2. Hobela V. V., Melnyk S. I. (2021) Offshoring as a Threat to the National Economic Security: Causes and Ways to Counteract. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Ekonomika»*. Vol. 8 (2). P. 9–16. DOI: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(2\).2021.9-16](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(2).2021.9-16)
3. Hlushchenko O. O., Semehen I. B. (2015) Antylehalizatsiyni finansovi monitorynh: ryzyk-orientovanyi pidkhid: monohrafiia [Anti-money laundering financial monitoring: a risk-oriented approach]. Lviv: Lvivskiy instytut bankivskoi spravy Universytetu bankivskoi spravy NBU, 429 p. [in Ukrainian]
4. Diachenko O. P. (2017) Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu shchodo formuvannia antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Implementation of foreign experience in the formation of anti-corruption policy of Ukraine]. *Investysii: praktyka i dosvid*. Vol. 17. P. 17–20. [in Ukrainian]
5. Zadoia A. O., Tkachenko I. P. (2015) Finansovi monitorynh: perspektyvy vprovadzhennia ta problemy realizatsii [Financial monitoring: implementation prospects and implementation problems]. *Ekonomichni visnyk NHU*. Vol. 2. P. 59–65. [in Ukrainian]
6. Kovalenko V. V., Dmytrov S. O., Yezhov A. V. (2017) Mizhnarodnyi dosvid u sferi zapobihannia ta protydii vidmyvanniu dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom, ta finansuvanniu terorizmu: monohrafiia [International experience in the field of prevention and countermeasures against money laundering and terrorist financing]. Sumy: UABS NBU, 140 p. [in Ukrainian]
7. Romanko P. S. (2014) Natsionalna systema finansovoho monitorynhu: shliakhy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku [National system of financial monitoring: ways of formation and development prospects]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vol. 3. P. 224–228. [in Ukrainian]
8. Serbyna O. H., Mynakova K. S. (2014) Stanovlennia systemy finansovoho monitorynhu v Ukraini [Formation of the financial monitoring system in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. Vol. 4 (7). P. 125–128. [in Ukrainian]
9. Franchuk V. I. (2010) Osoblyvosti orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky vidkrytykh aktsionermykh tovarystv v umovakh transformatsiinoi ekonomiky: monohrafiia [Peculiarities of the organization of the system of economic security of open joint-stock companies in the conditions of the transformational economy]. Lviv: LvDUVS, 440 p. [in Ukrainian]
10. Khmeliuk A. A. (2015) Efektyvnist finansovoho monitorynhu [Effectiveness of financial monitoring]. *Biznes-Inform*. Vol. 6. P. 199–203. [in Ukrainian]

Список використаних джерел:

1. Борець М. В. Поняття і категорії у дослідженні питань з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 1 (17). С. 105–109.
2. Гобела В. В., Мельник С. І. Offshoring as a Threat to the National Economic Security: Causes and Ways to Counteract. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2021. Том 8, № 2. С. 9–16. DOI: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(2\).2021.9-16](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(2).2021.9-16)
3. Глущенко О. О., Семеген І. Б. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія. Львів : Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ, 2015. 429 с.

4. Дяченко О. П. Імплементация зарубіжного досвіду щодо формування антикорупційної політики України. *Інвестиції: практика і досвід*. 2017. № 17. С. 17–20.
5. Задоя А. О., Ткаченко І. П. Фінансовий моніторинг: перспективи впровадження та проблеми реалізації. *Економічний вісник НГУ*. 2015. № 2. С. 59–65.
6. Коваленко В. В., Дмитров С. О., Єжов А. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2017. 140 с.
7. Романько П. С. Національна система фінансового моніторингу: шляхи становлення та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 3. С. 224–228.
8. Сербина О. Г., Минакова К. С. Становлення системи фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07)(1). С. 125–128.
9. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки відкритих акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 440 с.
10. Хмелюк А. А. Ефективність фінансового моніторингу. *Бізнес-Інформ*. 2015. Вип. 6. С. 199–203.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022

УДК [351.863(477):351.84]

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-2>

Вінічук Марія Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6588-1254>

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті визначено сутність соціальної безпеки держави, особливості її забезпечення в умовах військового протистояння Російській Федерації та окреслено основні рівні її забезпечення: соціальна безпека людини (нанорівень); соціальна безпека суб'єктів господарювання (мікрорівень); соціальна безпека регіону (мезорівень); соціальна безпека держави (макрорівень); глобальна соціальна безпека (мегарівень). Виявлено основні проблеми забезпечення соціальної безпеки України, серед яких посилення впливу чинників воєнного характеру; поглиблення соціальної напруженості в суспільстві; зниження рівня зайнятості населення та зростання рівня безробіття; зростання показників бідності та зuboжіння населення. Доведено зниження рівня соціальної безпеки держави в умовах посилення суспільно-політичних та соціально-економічних криз. Проаналізовано динаміку рівня зайнятості та безробіття населення у 2013–2022 рр., зміни розмірів соціального забезпечення за основними його видами, зміни розмірів середньої заробітної плати в розрахунку на 1 штатного працівника, зміни темпів зростання номінальної та реальної заробітної плати в Україні у 2017–2021 рр. Досліджено основні тенденції щодо стану соціальної безпеки України у 2017–2021 рр. та встановлено, що її рівень істотно знизився у 2020 р. до 56,4% та в 2021 р. до 57,2%. Запропоновано основні шляхи підвищення рівня соціальної безпеки держави, зокрема: повне припинення бойових дій на території України, повернення анексованих територій до складу країни, відновлення діяльності суб'єктів господарювання та її різнобічне стимулювання, забезпечення фіскальної дисципліни платників податків, активізація діяльності органів державної влади в напрямку посилення соціальної захищеності населення; підвищення розмірів соціальних стандартів та посилення захисту соціально вразливих верста населення.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна безпека, соціальні стандарти, соціальне забезпечення, рівень якості життя населення, соціальна захищеність.

Vinichuk Mariia

Lviv State University of Internal Affairs

PROBLEMS OF ENSURING SOCIAL SECURITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT WITH THE RUSSIAN FEDERATION

The article defines the essence of social security of the state, features of its provision in the conditions of military confrontation with the Russian Federation, and outlines the main levels of its provision: human social security (nano level); social security of business entities (micro level); social security of the region (meso level); social security of the state (macro level); global social security (mega level). The main problems of ensuring social security of Ukraine were identified, including the strengthening of the influence of factors of a military nature; deepening of social tensions in society; decrease in the level of employment of the population and increase in the level of unemployment; growth of poverty indicators and population impoverishment. It has been proven that the level of social security of the state has decreased in the conditions of increasing socio-political and socio-economic crises. The dynamics of the level of employment and unemployment of the population in 2013–2022, changes in the size of social security by its main types, changes in the size of the average salary per full-time employee, changes in the rates of growth of nominal and real wages in Ukraine in 2017–2021 were analyzed. The main trends

regarding the state of social security in Ukraine in 2017–2021 were studied and it was established that its level decreased significantly in 2020 to 56.4% and in 2021 to 57.2%. The main ways of increasing the level of social security of the state are proposed, in particular: the complete cessation of hostilities on the territory of Ukraine, the return of annexed territories to the composition of the country, the restoration of the activities of economic entities and its multifaceted stimulation, ensuring the fiscal discipline of taxpayers, the activation of the activities of state authorities in the direction strengthening of social protection of the population; increasing the size of social standards and strengthening the protection of socially vulnerable sections of the population.

Keywords: social sphere, social security, social standards, social security, level of quality of life of the population, social security.

Вступ. Повномасштабне збройне вторгнення Росії на територію України зумовило посилення існуючих та виникнення нових викликів, загроз й небезпек функціонування соціальної сфери, внаслідок чого значно дестабілізувалися соціально-економічні процеси й явища та виникла необхідність захисту інтересів населення й суспільства. Зростання соціальної нерівності, поглиблення процесів бідності, безробіття та криміналізації суспільства створюють передумови інтенсифікації дестабілізуючого впливу негативних чинників та підвищення рівня небезпеки зі сторони реальних та потенційних загроз. За таких умов забезпечення соціальної безпеки держави переміщується на передній план, що потребує від держави формування ефективного механізму соціального захисту та зміцнення соціальної безпеки. Окреслені тенденції актуалізують тематику дослідження та потребують поглибленого вивчення.

Метою статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад дослідження соціальної безпеки України та виявлення проблем її забезпечення в умовах військового протистояння Російській Федерації.

Проблематика дослідження особливостей забезпечення соціальної безпеки України являється предметом наукових дискусій впродовж тривалого періоду часу та особливо загострилася в умовах військового протистояння збройній агресії Російської Федерації. Очевидно, що науковці по-різному підходять до трактування сутності соціальної безпеки та до формування методів її забезпечення. Зокрема, З. Варналій [1, с. 24] соціальну безпеку держави розглядає як компоненту національної безпеки та виокремлює складові соціальної безпеки на різних рівнях: (1) соціальна без-

пека людини (нанорівень); (2) соціальна безпека суб'єктів господарювання (мікрорівень); (3) соціальна безпека регіону (мезорівень); (4) соціальна безпека держави (макрорівень); (5) глобальна соціальна безпека (мегарівень).

Водночас, С. Нушлер [2, с. 2] пропонує основні акценти при дослідженні соціальної безпеки на різних її рівнях ставити на рівень соціального забезпечення населення, оскільки під впливом чинників бідності поглиблюються процеси зростання частки соціально незахищеного населення.

Н. Буняк [3] переконує, що забезпечення соціальної безпеки в умовах збройного військового протистояння є надзвичайно складним завданням, адже в суспільстві спостерігається зростання соціальної напруженості, адже зростання соціальних ризиків створюють додаткові загрози безпекового характеру.

У інших дослідженнях соціальну безпеку визначають як стан розвитку й захищеності соціальної сфери та властивість досягнення соціальних стандартів, при яких стає можливою нейтралізація загроз соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення [4, с. 27]. Водночас, М. Копитко, М. Вінчук та М. Верескля [5] вважають, що сутність забезпечення соціальної безпеки держави полягає у спроможності органів державної влади гарантувати належний рівень встановлення та дотримання соціальних стандартів в суспільстві.

Зважаючи на вагомий науковий доробок у сфері забезпечення соціальної безпеки держави та виявлення проблем досягнення її оптимального рівня за усіма структурними компонентами невіршеною залишається проблема її забезпечення в умовах воєнного стану. Саме такі тенденції обумовлюють акту-

альність обраної тематики дослідження та потребують поглиблених досліджень в окресленому напрямку.

Матеріали та методи. Методологічну базу дослідження становлять методи економічного аналізу та фундаментальних досліджень, а саме: визначення сутності соціальної безпеки держави проведено з використанням методів аналізу, синтезу та наукової абстракції; емпіричні дослідження за обраною тематикою здійснені із застосуванням методу системного аналізу, порівняння та аналогії; формування висновків за результатами проведеного дослідження здійснено за допомогою методів узагальнення та систематизації; відображення прикладних результатів дослідження проведено із використанням графічного методу.

Інформаційну базу дослідження становлять звітні дані Державної служби статистики України, Державної служби зайнятості України та Національного Банку України.

Результати. Стан функціонування соціальної сфери України характеризується як нестабільний та невизначений. Очевидно, що в умовах військового протистояння України збройній агресії Російської Федерації істотно загострилися проблеми забезпечення соціальної безпеки, а параметри, що її характеризу-

ють, зазнали деструктивних змін. Найбільш гостро в умовах сьогодення постали проблеми зайнятості та безробіття, оскільки значна територія України анексована країною-агресором, а діяльність суб'єктів господарювання унеможливилася через ведення активних бойових дій. Дослідження показників зайнятості та безробіття населення в Україні у 2013–2022 р. (рис. 1) дозволяють стверджувати про їх обернену залежність: при зростанні рівня зайнятості, відбувається зниження рівня безробіття. При цьому, найбільш критичні значення обох аналізованих показників зафіксовано у 2022 р., в якому рівень зайнятості знизився до 40%, а рівень безробіття досягнув безпрецедентного значення у 35%.

Більше того, проведена характеристика динаміки розмірів соціальних стандартів в Україні за аналогічний період свідчить про їх номінальне зростання за усіма видами соціального забезпечення: прожитковим мінімумом на 1 особу в розрахунку на 1 місяць (темп зміни у 2022 р. порівняно із 2017 р. становить +53,88%), мінімальною заробітною платою (темп зміни у 2022 р. порівняно із 2017 р. становить +106,25%) та мінімальною пенсією за віком (темп зміни у 2022 р. порівняно із 2017 р. становить +54,05%) (рис. 2), що,

Рис. 1. Динаміка рівня зайнятості та безробіття населення в Україні у 2013–2022 рр., %

Джерело: розраховано за [6; 7]

фактично, можна оцінити як позитивне явище як для економіки, так і для суспільства.

Позитивні тренди щодо зростання зафіксовані й відносно зміни розмірів середньої заробітної плати в розрахунку на 1 штатного працівника в Україні у 2017–2021 рр. (рис. 3). Однак, під впливом дестабілізуючих чинників воєнного характеру в умовах 2022 р. її розмір знизився до 14577 грн, що говорить про послаблення соціального захисту населення та про зниження рівня безпеки в соціальній сфері.

Водночас, зростання номінальних розмірів заробітної плати та інших соціальних виплат не призводить до підвищення купівельної спроможності населення та не сприяє зростанню рівня якості його життя. Висунута гіпотеза підтверджується показниками темпів зростання реальної заробітної плати (рис. 4), які говорять про значне їх зниження у порівнянні із темпами зростання номінальної заробітної плати, що особливо відчутним

є у період суспільно-політичних та соціально-економічних криз і потрясінь.

Відповідно, і рівень соціальної безпеки України не має стійкої тенденції до зростання, про що свідчать його значення, розраховані Міністерством економіки (рис. 5). Як засвідчують наведені дані, рівень соціальної безпеки України впродовж 2017–2019 рр. має тенденцію до зростання та досягнув позначки у 60%. Проте, у 2020 р. зафіксовано його стрімке падіння на 3,6 пп до 56,4% та подальше незначне зростання до 57,2% у 2021 р.

Окреслені тенденції дозволяють стверджувати, що військове протистояння України збройній агресії Російської Федерації істотно дестабілізувало безпекову ситуацію в соціальній сфері та призводить до зниження рівня життя населення. Водночас, можна сформулювати певний перелік проблем, які в умовах сьогодення призводять до зниження рівня соціальної безпеки України, зокрема:

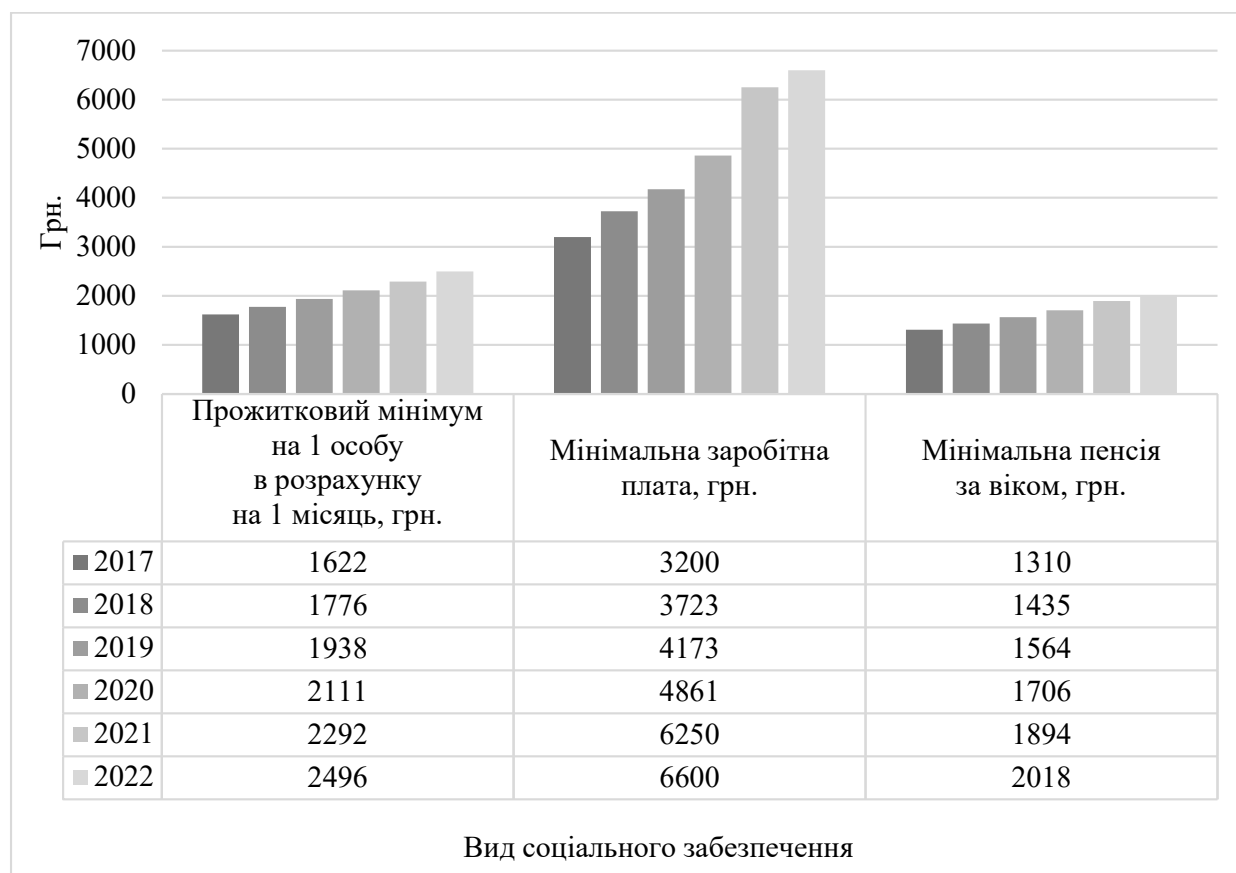

Рис. 2. Динаміка зміни розмірів соціального забезпечення за основними його видами в Україні у 2017–2022 рр., грн

Джерело: розраховано за [9–13]

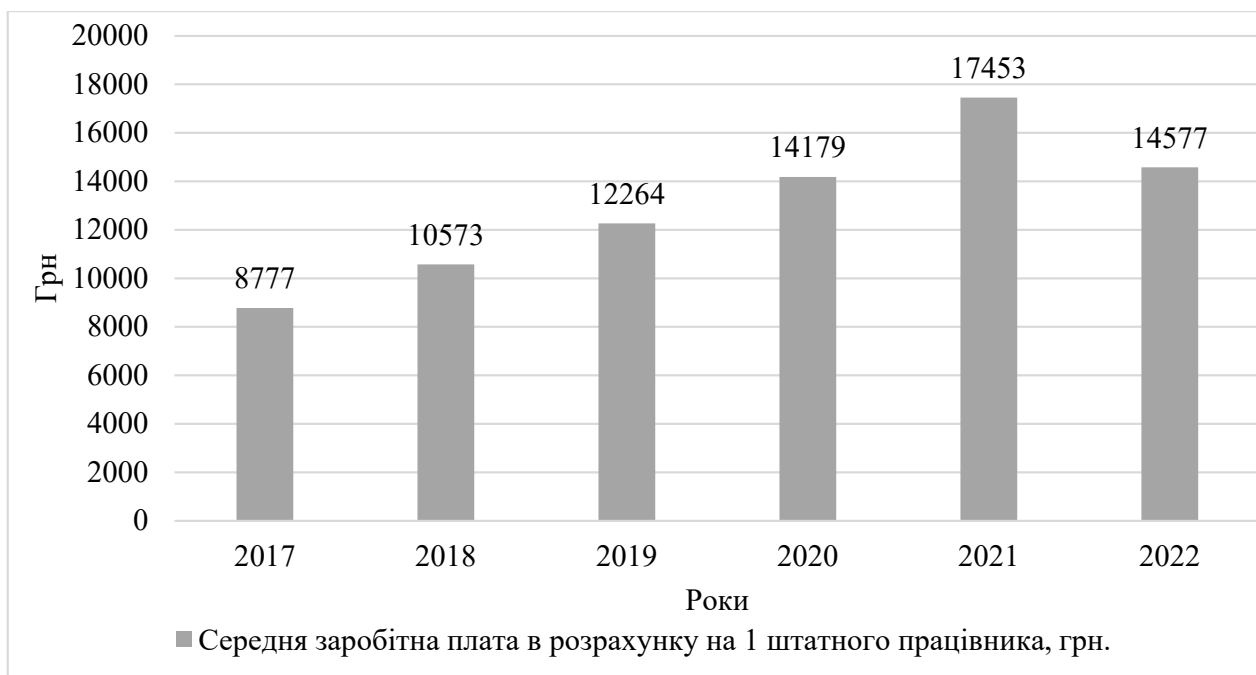

Рис. 4. Динаміка зміни темпів зростання номінальної та реальної заробітної плати в Україні у 2017–2021 рр., грн

Джерело: розраховано за [15]

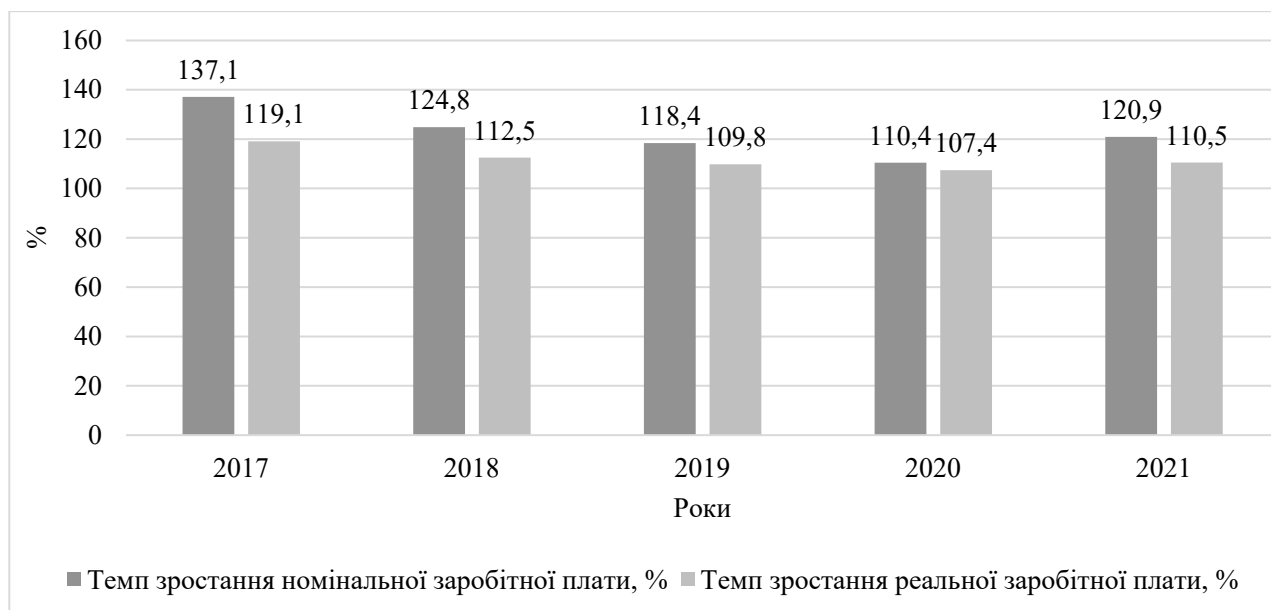

Рис. 3. Динаміка зміни розмірів середньої заробітної плати в розрахунку на 1 штатного працівника в Україні у 2017–2022 рр., грн

Джерело: розраховано за [14]

1) посилення впливу чинників воєнного характеру, що проявляється в окупації значних територій України, веденні активних бойових дій та неможливості української сторони брати участь в управлінні соціально-

економічними процесами на непідконтрольних територіях;

2) поглиблення соціальної напруженості в суспільстві через значну диференціацію доходів населення, зниження їх купівельної

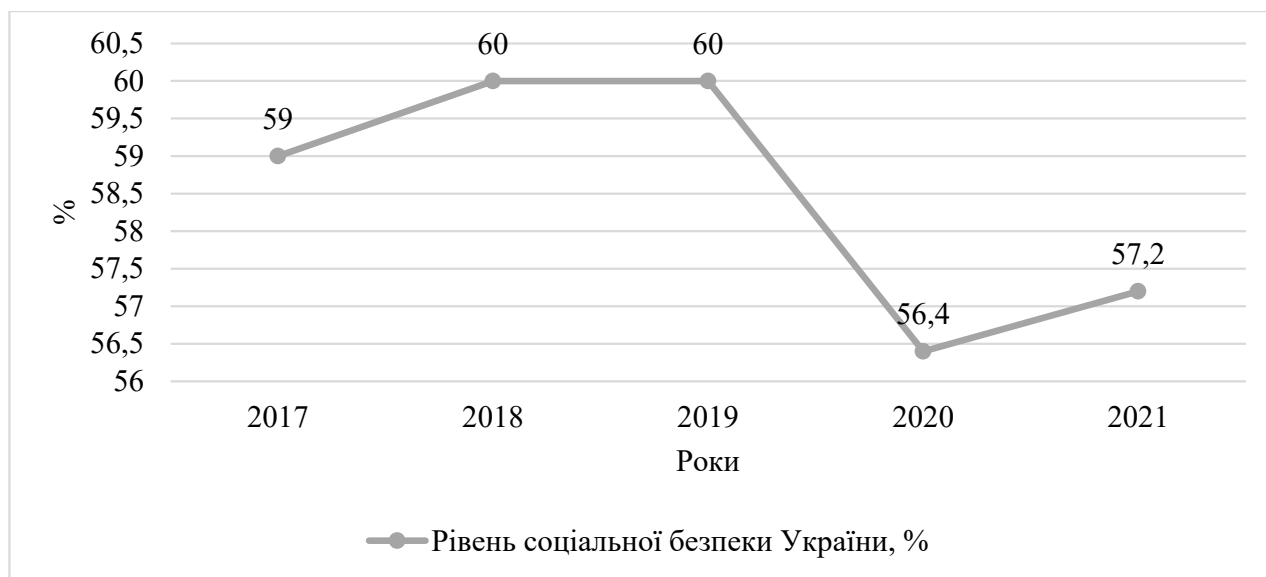

Рис. 5. Динаміка рівня соціальної безпеки України у 2017–2021 рр., %

Джерело: розраховано за [6; 14–16]

спроможності та неможливість забезпечити потреби життєдіяльності;

3) істотне зниження рівня зайнятості населення та поглиблення процесів безробіття через припинення діяльності суб'єктів господарювання та втрату населенням робочих місць;

4) зростання показників бідності та зubo- жіння населення.

Зазначені тенденції функціонування соціальної сфери України не сприяють зміцненню соціальної безпеки на різних її рівнях, навпаки, провокують виникнення ризиків і загроз її зниження. Така ситуація потребує негайного вирішення, а зміцнення соціальної безпеки відбудеться за умови припинення активних бойових дій, повернення територій України, визначених державним кордоном, відновлення діяльності суб'єктів господарювання та сплати ними податкових платежів у повному обсязі, активізації діяльності органів державної влади в напрямку посилення соціальної захищеності населення.

Висновки. Таким чином, дослідження проблем забезпечення соціальної безпеки України в умовах військового протистояння

збройній агресії Російської Федерації дозволяють стверджувати, що на сучасному етапі існує низка дестабілізуючих чинників, що зумовлюють зниження рівня соціальної безпеки за усіма її компонентами, які зумовлені факторами воєнного та соціально-економічного характеру. Проведені оцінки параметрів соціальної безпеки України дозволили встановити, що найбільш вагомий деструктивний вплив на її рівень має зниження зайнятості населення, зростання рівня безробіття, значна диференціація доходів населення та зниження купівельної спроможності. З метою подолання дестабілізуючого впливу негативних чинників на соціальну сферу першочергового значення набуває припинення активних бойових дій на території України, відновлення діяльності суб'єктів підприємницького сектору та забезпечення високих соціальних стандартів, додержання яких буде гарантовано державою. Перспективами подальших наукових досліджень залишається визначення взаємовпливу та взаємообумовленості основних соціально-економічних показників та прогнозування їх стану в умовах повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Варналій З. С. Багаторівнева система соціальної безпеки. *Економіка і регіон*. 2022. № 1 (84). С. 21–27. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.1\(84\).2547](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.1(84).2547)
2. Nuschler D. Social Security Coverage of State and Local Government Employees. *Congressional Research Service*. 2021. 34 p. URL: https://www.everycrsreport.com/files/2021-11-10_R46961_b651c2fe9a2834584a8ee2f21bb8da899aac4b75.pdf
3. Буняк Н. М. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68>
4. Вінічук М. В. Соціальна компонента економічної безпеки України : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2016. 166 с.
5. Копитко М. І., Вінічук М. В., Верескля М. Р. Економіко-математичні методи та моделі в системі зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 2 (23). С. 302–312. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i23.121899>
6. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості України, 2013–2021 рр. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
7. Інфляційний звіт Національного Банку України за липень 2022 року. URL: <https://new.bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-lipen-2022-roku>
8. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19#Text>
9. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>
10. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>
11. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX#Text>
12. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
13. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
14. Середня заробітна плата, 2017–2022 рр. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022/>
15. Статистичний щорічник за 2021 рік. Державна служба статистики України. URL: <http://ks.ukrstat.gov.ua/>
16. Запит від 12.01.2021 до Мінекономіки щодо інтегрального індексу економічної безпеки України в цілому та рівня соціальної безпеки як складової економічної безпеки України за 2015–2019 рр. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/80625/response/224635/attach/3/0.pdf?cookie_passthrough=1

References:

1. Varnalii Z. S. (2022) Bahatorivneva systema sotsial'noyi bezpeky [Multilevel system of social security]. *Economy and the Region*. No. 1 (84). P. 21–27. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.1\(84\).2547](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.1(84).2547) [in Ukrainian]
2. Nuschler D. (2021) Social Security Coverage of State and Local Government Employees. *Congressional Research Service*. 34 p. Available at: https://www.everycrsreport.com/files/2021-11-10_R46961_b651c2fe9a2834584a8ee2f21bb8da899aac4b75.pdf
3. Bunyak N. M. (2022) Sotsial'na bezpeka lyudyny: sutnist' ta shlyakhy zabezpechennya [Human social security: essence and ways of provision]. *Economy and society*. Issue 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68> [in Ukrainian]
4. Vinichuk M. V. (2016) Sotsial'na komponenta ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Social component of economic security of Ukraine]: monograph. Lviv: Liga-Press, 166 p. [in Ukrainian]
5. Kopytko M. I., Vinichuk M. V., Veresklya M. R. (2017) Ekonomiko-matematychni metody ta modeli v systemi zmitsnennya sotsial'noyi komponenty ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Economic and mathematical methods and models in the system of strengthening the social component of the economic security of Ukraine]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. Issue 2 (23). P. 302–312. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i23.121899> [in Ukrainian]

6. Sytuatsiya na rynku pratsi ta diyal'nist' Derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti Ukrayiny, 2013–2021 rr. [The situation on the labor market and the activities of the State Employment Service of Ukraine, 2013–2021]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> [in Ukrainian]
7. Inflyatsiynny zvit Natsional'noho Banku Ukrayiny za lypen' 2022 roku [Inflation Report of the National Bank of Ukraine for July 2022]. Available at: <https://new.bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiynny-zvit-lipen-2022-roku> [in Ukrainian]
8. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2017 rik [On the State Budget of Ukraine for 2017]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19#Text> [in Ukrainian]
9. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2018 rik [On the State Budget of Ukraine for 2018]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text> [in Ukrainian]
10. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2019 rik [On the State Budget of Ukraine for 2019]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text> [in Ukrainian]
11. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2020 rik [On the State Budget of Ukraine for 2020]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX#Text> [in Ukrainian]
12. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2021 rik [On the State Budget of Ukraine for 2021]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> [in Ukrainian]
13. Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2022 rik [On the State Budget of Ukraine for 2022]: Law of Ukraine dated 12.21.2016 No. 1801–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> [in Ukrainian]
14. Serednya zarobitna plata, 2017–2022 rr. [Average salary, 2017–2022]. Ministry of Finance of Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022/> [in Ukrainian]
15. Statystychnyy shchorichnyk za 2021 rik [Statistical Yearbook for 2021]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://ks.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
16. Zapyt vid 12.01.2021 do Minekonomiky shchodo intehral'noho indeksu ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny v tsilomu ta rivnya sotsial'noyi bezpeky yak skladovoyi ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny za 2015–2019 rr. [Request dated January 12, 2021 to the Ministry of Economy regarding the integral index of economic security of Ukraine as a whole and the level of social security as a component of economic security of Ukraine for 2015–2019]. Available at: https://dostup.pravda.com.ua/request/80625/response/224635/attach/3/0.pdf?cookie_passthrough=1 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 06.10.2022

УДК 338.43:631

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-3>

Марченко Ольга Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5996-1330>

Оробчук Михайло Григорович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет імені Івана Франка
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0801-658X>

ВИРОЩУВАННЯ ЖИТА В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовується доцільність вирощування жита з точки зору продовольчої та екологічної безпеки України. Автори аналізують поживну цінність (склад зерна жита), екологічну та економічну ефективність вирощування жита у порівнянні з іншими зерновими культурами. За результатами аналізу, зроблено висновок про позитивний вплив жита на здоров'я людини та його вагому роль у збереженні родючості орних земель внаслідок його фітосанітарних властивостей та здатності збільшувати врожай інших культур. Отже, вирощування жита сприяє не тільки продовольчій, але й екологічній безпеці країни, забезпечує ресурсну безпеку сільськогосподарського землекористування. Не зважаючи на сприятливі кліматичні та природні умови, аналіз статичних даних свідчить, що посівні площі жита в Україні за 1990–2020 рр. скоротилися у 3.75 рази, об'єми його урожаю суттєво зменшилися. Не зважаючи на покращення ситуації у 2021 р. в цілому по Україні, спостерігається негативна тенденція зменшення посівних площ у головних «житних» регіонах країни. Проаналізувавши врожайність жита у порівнянні з пшеницею протягом 1990–2021 р., автори зазначають, що вона не є надто низькою і складає 68–83%. Деяко нижча врожайність жита, на думку авторів, компенсується економічними вигодами від його вирощування, зокрема, внаслідок практично нульових витрат на протруєння насіння та підживлення ґрунту. Ще помітнішою є перевага вирощування жита на малородючих ґрунтах (кислих та піщаних): його врожайність удвічі перевищує врожайність пшениці. Виходячи із позицій системного підходу, автори обґрунтовують ефективність вирощування жита. У зв'язку з цим, пропонуються можливі головні напрямки збільшення вирощування жита: раціоналізація сільськогосподарського землекористування, що зумовлює якнайповніше використання земель (насамперед, малородючих) у сівозмінах для висівання жита; державна підтримка при вирощуванні і переробці жита, особливо при його товарній реалізації; проведення кампанії доцільності споживання житнього хліба; розвиток страхування врожайів; організаційне впорядкування товаровиробників жита, їх преміювання та покращення рівня їхньої землеробської культури.

Ключові слова: жито, врожайність жита, продовольча та екологічна цінність жита, ресурсна безпека сільськогосподарського землекористування, ефективність вирощування жита, землеробська культура.

Marchenko Olha, Orobchuk Mykhailo

Lviv State University of Internal Affairs

RYE GROWING IN CONTEXT OF FOOD AND ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE

Abstract. The article substantiates the feasibility of growing rye from the point of view of food and environmental security of Ukraine. The authors analyze the nutritional value (composition of rye grain), ecological and economic efficiency of growing rye in comparison with other grain crops. Based on the results of the analysis, a conclusion

was made about the positive impact of rye on human health and its important role in preserving the fertility of arable land due to its phytosanitary properties and ability to increase the yields of other crops. Therefore, growing rye contributes not only to food, but also to ecological security of the country, ensures resource security of agricultural land use. Despite the favorable climatic and natural conditions, the analysis of static data shows that the cultivated area of rye in Ukraine decreased by 3.75 times between 1990 and 2020, and the volume of its harvest decreased significantly. Despite the improvement of the situation in 2021 in Ukraine as a whole, there is a negative trend of decreasing cultivated areas in the main "rye" regions of the country. Having analyzed the yield of rye compared to wheat during 1990–2021, the authors note that it is not too low and is 68–83%. According to the authors, the slightly lower productivity of rye is compensated by the economic benefits of its cultivation, in particular, as a result of practically zero costs for poisoning the seed and nourishing the soil. The advantage of growing rye on infertile soils (acidic and sandy) is even more noticeable: its yield is twice that of wheat. Based on the positions of the system approach, the authors justify the effectiveness of growing rye. In this regard, possible main directions for increasing rye cultivation are suggested: rationalization of agricultural land use, which leads to the fullest possible use of land (primarily, low fertility) in crop rotations for sowing rye; state support in the cultivation and processing of rye, especially in its commercialization; carrying out a campaign on the feasibility of consuming rye bread; development of crop insurance; organizational arrangement of commodity producers of rye, their premiums and improvement of the level of their agricultural culture.

Keywords: rye, rye yield, food and ecological value of rye, resource security of agricultural land use, efficiency of rye cultivation, agricultural culture.

Вступ. На сучасному етапі свого розвитку, людство харчується урожаєм, в основному, трьох основних зернових культур: пшениці, рису, кукурудзи, об'єми збору яких сягають 2,2–2,8 млрд т. Але у зв'язку з загрозою зміни клімату, яка актуалізувалася у XXI ст., такі врожаї цих зернових буде збирати набагато важче. Саме тому, погляди вчених і практиків спрямовуються до менш вибагливих до ґрунтово-кліматичних умов рослин. Серед них, має бути і жито, яке почали висівати ще у I тис. Не зважаючи на те, що його вирощують майже у 60 країнах, його теперішній світовий урожай є відносно невеликим і складає до 15 млн тонн у зв'язку з тим, що у землеробстві вигідніше займатись більш прибутковими культурами.

В Україні жито називають і вітаміном людського організму, і санітаром поля, підкреслюючи його продовольче та сільськогосподарське ресурсне значення, але українські аграрії житу не надають належної уваги: за часи незалежності житні поля скоротились у кілька разів, а ціна житнього хліба в рази перевищує ціну пшеничного. Цю проблему висвітлювали праці відомих українських вчених: Л. Білявської, Ю. Білявського, Д. Єгорова, О. Орлова та інших. Академік НААН Б. Пасхавер та д.е.н. Л. Молдаван у аналітичній доповіді ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» обґрунтовують доцільність

переходу до європейської моделі взаємної згоди у землекористуванні, що зумовлює більшу його екологічність (ощадливе землекористування) [1]. Відносно нещодавно (11.08.2021 р.), не зважаючи на кількарічне обґрунтування подібних кроків відповідними фахівцями, була прийнята урядова постанова про виділення державних дотацій виробникам нішевих культур (гречки, жита, вівса і проса) в розмірі 5 тис. грн/га із збору врожаю [2]. Однак, для вирішення проблеми вирощування жита в Україні, доцільним буде комплексний підхід. Тому, метою статті є обґрунтування доцільності збільшення посівних площ жита в Україні на основі аналізу його продовольчої та екологічної цінності. Завданнями статті є: аналіз продовольчої та екологічної цінності жита, динаміки його посівних площ та урожайності за 1990–2020 рр., обґрунтування необхідності збільшення обсягу вирощування жита в Україні для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували наукові праці з даної проблематики, публікації професійних видань у сфері агробізнесу, законодавчі акти, матеріали господарської практики та дані інтерв'ю аграріїв, результати емпіричних досліджень, статистичні дані Державної служби статистики України. Методологічною базою дослідження стали такі методи теоретичного

пізнання як аксіоматичний, аналіз та синтез, статистичний, історичний, логічний методи, методи порівняння та узагальнення, системний підхід.

Результати. Жито серед всіх злакових культур вважається найбільш цінним за складом корисних речовин. У структурі його зерна є: вітаміни групи В, А і РР; мікро та макроелементи; амінокислоти (особливо треонин та лізин), білки (альбумін, гліадин, глобулін, глютелін); фолієва кислота. Ці компоненти жита активізують обмінні процеси, зміцнюють імунітет, беруть участь у відновленні клітин та зберігають клітинну цілісність, підтримують роботу серцево-судинної системи; запобігають передчасному старінню [3].

У зерні жита вміст сирого протеїну складає 11,6 – 19,9%, білку – до 14,6%, крохмалю – до 70%, олії – 1,6–2,6%. Жито перевищує пшеницю за вмістом білку, багатьох амінокислот (лізину – на 39 %, аргініну – на 44%, валіну – на 11 %, треоніну – на 17%), поступаючись за кількістю триозину та триптофону. Оскільки вміст у ньому лізину є більший, то біологічна цінність білку жита вища, ніж пшениці. Порівняно з поживністю білків материнського молока, поживність білків зерна жита становить 83%, тоді як пшениці – лише 41%. Споживання житнього хліба сприяє виведенню з організму солей важких металів, запобігає карієсу зубів, хворобам серця. Відвар із житніх висівок застосовують при захворюваннях дихальних шляхів. Житній хліб є незамінним дієтичним продуктом для осіб з надлишковою вагою та ознаками цукрового діабету [4].

Фахівці підкреслюють, що жито має найменше значення глікемічного індексу (ГІ) з усіх злакових культур. Продукти із високим ГІ призводять до різкого стрибка цукру в крові. Це веде до вироблення великої кількості інсуліну, призначення якого є прибрати цукор із крові та повернути його в клітини. Різке падіння рівня цукру спричиняє напади голоду і сприяє переїданню. Для порівняння: ГІ у білого пшеничного хліба – 71 од., пшенично-цільнозернистого – 67, житньо-пшеничного – 50, житнього – 48, а пшенично-житнього хліба із висівками – 40 од. У 100 г

житнього борошна міститься 510 мг калію, 332 – фосфору, 110 – магнію, 24 кальцію, 2,6 – заліза, 2,6 – марганцю, 2,0 – натрію, 0,4 г міді. Також у ньому є 4,3 мг вітаміну В3, 1,5 – вітаміну В5, 0,8 – вітаміну Е, 0,3 – вітаміну В1, В2 і В6. Слід також відзначити, що у 100 г житнього хліба є 12–13 г нерозчинної клітковини (у пшениці 9–11), яка є «щіткою» для шлунково-кишкового тракту людини, звільняючи стінки кишківника від шлаків та стимулюючи його перистальтику. Клітковина також знижує рівень холестерину та допомагає нормалізувати рівень цукру в крові [5].

Жито має високий вміст харчових волокон, що поліпшує травлення, відчуття ситості та запобігає утворенню верхніх жовчних каменів. Житній хліб корисно їсти особливо взимку, коли є дефіцит вітамінів. Фахівцями також відзначається: жито тонізує і стабілізує центральну нервову систему людини; бере участь у кровотворенні; регенерує шкіру і підтримує її здоровий вигляд; сприяє інтенсивності та ефективності обмінних процесів; зміцнює імунну систему, протидіє старінню, є вітаміном молодості.

Жито є високоякісним ранньостиглим зеленим кормом. Із нього роблять також сінаж і сіно. За вмістом корисних речовин зелена маса жита перевищує кормову цінність інших злакових культур, тому в теперішній час зросло його значення як кормової культури. Доцільно також відзначити, що із жита виробляється високоякісний спирт (який є сировиною для медичної сфери).

Вчені Всеукраїнського наукового Інституту селекції відзначають, що озиме жито є одним із найкращих попередників всіх сільськогосподарських культур. Важливою його характеристикою є антогонізм щодо бур'янів, наприклад, осоту рожевого, пирію повзучого, гірчаків різних видів. Ферменти, які містяться в житній кореневій системі, здатні перетворювати важкодоступні форми фосфору і калію в розчинні сполуки, доступні іншим культурам. Це важливо для полів, бідних на азот. Жито, як попередник, забезпечує суттєві добавки врожаю: картоплі, цукрового буряка, соняшника, ріпака, кукурудзи, льону. Велика роль

жита і у боротьбі із збудниками деяких хвороб: фітофторою картоплі, чорною ніжною, альтапаріозом [6].

Як стверджує д. с/г. н. Д. Єгоров жито є найекологічнішою культурою його вирощування практично не потребує ні хімічних добрив, ні засобів захисту рослин, тому у більшості випадків, не потрібно ніяких додаткових витрат. Крім того, жито є фітосанітарною культурою, яка «виганяє» з полів бур'яни: пирій, осокоу, молочай. Жито їх «задавлює» своєю потужною кореневою системою, воно відбирає у них вологу, затіняє і бур'яни гинуть. У цьому плані, можна погодитися з народною мудрістю: жито годує всіх, а пшениця на вибір [7].

Фахівці компанії KWS відзначають стійкість жита до морозів (витримує – 25 °С) та посухи. Недаремно під цей злак віддають найгіршу ділянку землі, бо жито краще, за інші культури показує себе на малородючих землях і пісках. Бур'янів і шкідників хоч і боїться, але має вроджену стійкість до деяких з них (фузоріаз, кореневі гнилі). Виділяє отруту для нематоди, позбутись якої іншим засобом дуже важко. На кг врожаю жито витрачає 400–420 л води, має найнижчий рівень транспірації серед зернових, тому дуже економно використовує воду. Також жито має гнучкий час посіву, найкращий час – в межах 15 °С. Жито добре росте на кислих ґрунтах.

К.с/г.н. О. Орлов підкреслює, що у нинішній час жито використовують і як сидерат. Це є засобом захисту землі від ерозії, підвищення її родючості (утворюється додаткове органічне добриво), виникає можливість випасати худобу восени, а також накопичувати вологу в зимовий період. Використання жита як покривної культури допомагає зменшити вимивання азоту із ґрунту разом із зимовими опадами, що особливо актуально на піщаних ґрунтах і в умовах останніх років, коли взимку часто йдуть дощі. З цією метою жито часто висівають між рядами в садах і виноградниках, щоб вловлювати азот і використовувати його після загортання сидерату в ґрунт [8].

Як бачимо, жито є важливим компонентом у збереженні родючості орних земель, дру-

гими словами відіграє велику роль у ресурсній безпеці сільськогосподарського землекористування, оскільки сприяє збереженню і поліпшенню головному його ресурсу – землі, особливо малородючій. А якраз раціональне землекористування повинно зберігати кожен ділянку сільськогосподарської землі та ефективно її використовувати, тобто «вибагливі» культури розмішувати у відповідних природно-кліматичних зонах, а «невибагливими» заповнювати гірші ділянки.

Проаналізуємо динаміку посівних площ жита та його врожайності (табл. 1).

Як бачимо, за 1990–2020 рр. посівні площі жита скоротилися у 3,75 рази. Вкрай небажаним є зменшення посівних площ у головних житніх регіонах: Волинській, Житомирській, Київській, Рівненській та Чернігівській обл. Мінімальні посіви були у 2019 р. У 2020 р. (під впливом різних чинників, зокрема клімату) аграрії трішки повернулись обличчям до жита. Під урожай 2021 р. було засіяно 159 тис. га та зібрано рекордний урожай за останні 5 років – 607 тис. т (середня врожайність 3,8 т/га), в тім числі: у Чернігівській обл. – 133 тис. т (4,2 т/га); Житомирській – 82 (3,6); Волинській обл. – 73 тис. т (3,1 т/га). Найвищий урожай був у Тернопільській обл. – 5,7 т/га, але валовий збір – всього 7 тис. т [10].

Згідно статистики, валові збори за аналізований період були такими: 1990 р. – 1259,5 тис. т; 2000 – 967,3; 2010 – 464,9; 2015 – 391,1; 2018 – 393,8; 2019 – 334,7; 2020 – 456,8 тис. т, 2021 – 593,1 тис. т. [9, с. 58].

Одним із аргументів противників вирощування жита є його низька врожайність порівняно з пшеницею. Але це не зовсім так, адже за останні 5 років врожайність жита за нашими розрахунками була у межах 68,3–82,9% врожаю пшениці. За аналізований період це співвідношення по Україні в цілому та найбільших житніх регіонах було наступним (табл. 2).

Дещо нижча врожайність жита, на наш погляд, компенсується економічними вигодами його вирощування. Д. Єгоров відзначає: норма насіння (кг/га) – пшениці – 220, жита – 100; витрати на протруєння насіння (грн/т) –

Таблиця 1

Площа, з якої зібрано урожай жита в Україні за 1990–2021 рр. (тис. га)*

	1990	2000	2010	2015	2020	2021	Δ 2021/ до1990
Україна	517,2	638,1	279,1	150,8	137,8	171,6	-345,6
АР Крим	1,8	5,0	0,2	-	-	-	-
Вінницька	9,7	20,2	7,9	1,8	1,8	3,2	-6,5
Волинська	57,6	63,9	28,7	26,1	22,9	24,8	-32,8
Дніпропетровська	9,1	20,7	2,7	2,9	2,2	2,2	-6,9
Донецька	4,9	7,1	3,3	2,9	3,2	3,3	-1,6
Житомирська	82,1	79,6	43,5	17,8	19,9	23,6	-58,5
Закарпатська	1,3	1,3	0,4	0,1	к. с	к/с	-
Запорізька	4,0	9,6	1,4	1,0	0,8	1,2	-2,8
Івано-Франківська	5,6	9,4	3,5	3,0	к. с	1,6	-4
Київська	31,2	31,7	15,5	10,5	9,8	17,1	-14,1
Кіровоградська	11,9	20,8	3,2	0,9	0,9	2,6	-9,3
Луганська	12,6	19,3	8,5	3,2	2,7	2,9	-9,7
Львівська	19,0	23,6	9,7	5,4	5,5	6,1	-12,9
Миколаївська	5,7	7,7	1,2	0,4	к. с	0,7	-5
Одеська	5,8	7,7	2,8	0,5	0,3	0,6	-5,2
Полтавська	16,0	26,0	10,0	4,5	4,1	6,3	-9,7
Рівненська	51,4	47,4	25,5	19,6	19,3	22,7	-28,7
Сумська	32,4	47,0	23,1	8,9	6,8	8,4	-24
Тернопільська	6,2	9,1	3,2	2,4	1,3	к/с	-
Харківська	17,2	14,9	6,1	5,9	3,5	2,0	-15,2
Херсонська	6,2	11,1	4,6	2,7	1,6	2,1	-4,1
Хмельницька	12,8	14,2	12,7	3,0	3,5	3,3	-9,5
Черкаська	9,1	18,3	5,9	2,5	1,5	2,0	-7,1
Чернівецька	1,1	2,8	2,2	0,5	0,8	0,5	-0,6
Чернігівська	102,5	117,1	53,3	24,3	23,6	32,8	-69,7

Джерело: складено і розраховано за [9, с. 57]

Таблиця 2

Урожайність пшениці та жита в Україні в найбільш житніх регіонах за 1990–2021 рр.

	1990	2000	2020	2015	2020	2021	Δ 2021 в % до 1990
Україна							
пшениця	40,2	19,8	26,8	38,8	38,0	45,3	112,7
жито	24,4	15,2	16,7	25,9	33,2	34,2	141,4
Волинська							
пшениця	36,1	23,0	26,0	45,0	44,1	43,4	120,2
жито	23,1	13,4	16,6	24,8	30,5	29,9	129,4
Житомирська							
пшениця	29,1	21,9	25,2	43,9	41,1	46,5	159,8
жито	19,2	13,9	15,6	27,6	31,7	33,3	173,4
Київська							
пшениця	40,7	26,0	25,1	47,6	42,8	50,6	124,3
жито	26,3	16,4	17,3	23,4	38,5	36,3	138,0
Рівненська							
пшениця	34,5	25,1	29,0	43,7	43,8	47,0	136,2
жито	21,2	14,8	20,1	24,9	29,6	27,3	128,8
Чернігівська							
пшениця	31,9	15,2	21,7	37,9	47,6	49,7	155,8
жито	22,7	13,8	13,5	24,8	37,3	39,6	174,4

Джерело: складено і розраховано за [9, с. 56, 59]

250–500 та 0 відповідно; підживлення селітрою, кг/га – 100–200 та 0–50, гербіцидами (л/га) – 20 та 0, інсектицидами (л/га) – 0,2 та 0 відповідно; середня урожайність (т/га) пшениці і жита – 5,0 [11].

Висновки вчених підтверджують і практики. Зокрема, досвід агрономів свідчить, що жито на кислих та, особливо, піщаних ґрунтах навіть за умови дуже хороших внесень добрив у вирощування пшениці, жито дає удвічі більший та кращий результат. На тому ж полі за умови однакової кислотності, можна зібрати 4–4,5 т/га пшениці і аж 7–7,5 т/га жита [12]. Високу урожайність жита підтверджує і досвід фермерів Одеської обл., які вирощують жито на не надто родючих ґрунтах. Окрім того, аграрії свідчать і про достатньо високі ціни продажу жита та можливості його реалізації за кордоном [4].

Таким чином, в даний час постало завдання суттєвого збільшення посівних площ жита та його врожайності. Його вирішення зумовлює застосування комплексного, системного підходу, який складається із окремих компонентів, тобто теоретичних і практичних кроків. Обґрунтуємо головні напрямки збільшення площі висівання українського жита.

Першочерговим (теоретичним) кроком має бути нове, системне розуміння ефективності вирощування жита. Традиційне вимірювання передбачає, що економічна ефективність є часткою від ділення ефекту (вартості) врожаю на понесені на нього затрати. У зменшенні витрат є певні (на наш погляд, запізнілі) зрушення. Відносно недавно (11.08.2021 р.), у спеціальній урядовій постанові виробнику компенсується 5 тис. грн / га [2].

Видається, що набагато важливішим є збільшення результату (ефекту) в чисельнику, адже крім економічної компоненти явно бачиться і екологічна, оскільки жито поліпшує родючість землі, отже збільшується її вартість, а також ресурсна забезпеченість (безпека) сільськогосподарського землекористування, що є важливим для майбутнього.

Вчені відзначають, що вирощування озимого жита найбільш екологічно та економічно виправдано в органічному землероб-

стві з використанням гною та сидератів [13], а також за біологічної системи удобрення [14, с. 77]. І ще, якщо зберігається ресурс, то виникає потенційна можливість його використання для соціуму, тоді доцільно говорити і про соціальну ефективність раціонального землекористування. Звичайно і 2 і 3 компонент важко вирахувати, але якість вимірюється не тільки кількісними показниками, її треба відчувати. І це тільки під силу справжнім господарям, на жаль, дуже часто не колишнім колгоспникам, а тим, яких ми їх називаємо «генетичними господарями». Очевидно потрібно всіляко підтримувати тих фермерів та господарських керівників, а також одноосібників які ще вирощують українське жито і можуть суттєво збільшити свої зусилля і отримати належні результати.

Відповідальний аграрій повинен дбати про збереження безцінного дару предків – берегти землю. Гонитва за надприбутками та нещадна експлуатація родючих земель призводить до того, що «чорна» годувальниця стає сірою внаслідок втрати гумусу. У цьому контексті, існує протиріччя між приватною власністю на землю і загальним суспільним інтересом, який зумовлює використання сівозмін, а не погоню за отриманням тимчасового прибутку, що у майбутньому призводить до виснаження землі.

В наш час проблема надмірної комерціалізації землекористування особливо актуальна, адже вирощують високоприбуткові культури (соняшник, пшеницю, кукурудзу), порушуючи сівозміни, не прагнуть повністю обробляти всі сільськогосподарські площі (особливо, малородючі), що мало би бути важливим критерієм справжньої господарності. А для тих, хто готовий раціонально використовувати землю потрібна організаційна та просвітницька як державна, так і громадська діяльність. І тут вже є певний досвід, наприклад у гречкосіянні.

Так, 17.06.2017 р. в Україні офіційно зареєстровано Міжнародну асоціацію виробників гречки. Поки що це ще не дало вагомих результатів: у 2015 р. урожай гречки склав 128,1 тис. т, 2015 р. а у 2020 р. зібрали всього

97,6 тис. т [9, с. 71]. У 2021 р. урожай був більшим, але все одно меншим рівня 2015 р. Відрадно, що з 2021 р. наші гречкосії згідно Постанови КМУ № 886 від 11.08.2021 р. отримали право на державну дотацію – 5 тис. грн / га [2]. Таке право отримали і виробники жита. Можливо виробникам жита і не треба створювати свою асоціацію, але при кожній ОДА у відповідному департаменті створити хоча б піонерні проекти для підтримки тих господарств де є ентузіасти вирощування жита. Доцільними були регіональні семінари з питань технології, організації, допомоги з отримання насіння та збуту вирощеної продукції. Особливо важливо налагодити співпрацю ОДА з Агрофондом, оскільки ним приймається не менше 50 т товарної продукції, що (за середньою врожайністю 2021 р.) зумовлює вирощування жита на 17 га. Зрозуміло, що це під силу досить великому господарстві (враховуючи сівозміни у землекористуванні), а у нас посівні площі жита згідно статистики у 2020 р. розподілилось наступним чином: підприємства – 81,9 тис. га (у тім числі фермерські господарства – 16,3 тис. га); господарства населення – 55, 9 тис. га [9, с. 36–37]. Товарність виробництва має бути вищою у сільськогосподарських підприємствах, особливо у фермерських господарствах, тому треба їм всіляко сприяти. Цінним у цьому плані є регіональні напрацювання, наприклад прийнята Комплексна програма Львівської області на 2021–2025 рр. для стимулювання вирощування нішевих культур, зокрема для виробників передбачено надання фінансової підтримки у вигляді часткового відшкодування вартості придбаного високопродуктивного насіння вітчизняного виробництва в розмірі 50 тис. грн на одне господарство [15]. Хочеться вірити в успіх, адже якщо у нашій області, у 1990 збирали жито з 19 тис. га, то у 2020 – всього з 5,5 тис. га [9, с. 57].

Суттєвим напрямком підтримки висівання жита є страхування ризиків загибелі врожаю. Для цього були прийняті відповідні документи, які захищали хліборобів від форсмажорних обставин, які, однак втратили чинність. Потрібно більше використовувати і

практику укладання форфардних контрактів. Вагомим тут є постійне зростання закупівельних цін на жито.

Велике значення має збільшення попиту на житній хліб та житні вироби. На початку 1990 рр. у Фінляндії поріг смертності людей з діабетом та серцево-судинними захворюваннями опустився до невітної позначки – менше 50 років. Щоб зменшити ризик набору зайвої ваги, спеціалісти радили вживати знежирене молоко і житній хліб. У 1994 р. запровадили державну програму «Жито», спрямовану на оздоровлення нації та популяризацію житніх виробів. Слоган «Ти не забув з'їсти сім шматків житнього хліба?» лунав з автобусів, що курсували вулицями великих міст (якраз у такій кількості житнього хліба міститься добова норма споживання клітковини, сповненої антиоксидантів, ферментів і вітамінів, що відповідають за здоров'я і молодість людського організму. У результаті споживання жита і тривалість життя у фінів зросла. У даний час там є ще і інші програми цього спрямування [16]. У 2021 р. в Україні було зібрано найвищий урожай жита за 2017–2021 рр. – 593,1 тис. т. Арифметика показує, що це всього 30-40 г житнього зерна на добу. Отже, для повторення досвіду Фінляндії, очевидно, слід нарощувати урожаї жита.

За оцінками урядовців та експертів, без ризиків для продовольчої безпеки країни, можна експортувати біля 140 тис. т цієї зернової культури [17]. Експорт жита міг би стати потужним джерелом валютних надходжень до бюджету держави. Аналітики прогнозують ріст світовому ринку жита на 2,2% щороку. Для українських агровиробників цей сегмент надзвичайно вигідний: у них практично немає конкурентів саме по цій нішевій культурі [18].

Важливим є виведення нових сортів жита та його гібридних форм. У цьому плані є певні досягнення українських вчених. За результатами виробничих сортовипробувань озимого жита у 2019-2020 рр. маємо такі дані: сорти «Хамарка» – 6,5 т/га; «Пам'ять Худояренко» – 7,0; «Стоір» – 7,5; гібрид озимого жита «Юр'ївець» -7,9 [19, с.71].

Але треба повертатись до доброго минулого: у 1900 р. у посівних площах Полтавської губернії озиме жито складало 27 %, а середня врожайність була 0,89 т/га [19, с. 69]. У кінці 2021 р. було повідомлено, що селекціонери вивели сорт «Серпанок» з потенційною врожайністю 10–11 т/га [20].

Надзвичайно важливим, щоб Україна йшла в ногу з Європою, тобто підтримувала європейський курс «зеленого» землеробства, іншими словами, збереження родючості землі, про що наголошують видатні українські вчені В. Молдван та Б. Пасхавер. У цьому плані український хлібороб має дбати не тільки про теперішню вигоду, а про збереження площі та родючості землі для нащадків. Для цього потрібні відповідні зусилля як державних так недержавних організацій: пропаганда та поши-

рення передового досвіду, відзначення кращих за культурою землекористування, надання допомоги у зональній технології і т. ін.

Висновки. Вирощування жита, враховуючи його надзвичайно високу продовольчу та екологічну цінність є важливим завданням сучасного українського хліборобства. Для його успішного виконання потрібно: посилити світоглядний підхід до вирощування жита, що розширює межі еколого-економічної ефективності житосіяння, покращувати організаційну взаємодію виробничих і управлінських структур (як державних, так і не державних); розвивати селекцію та насінництво жита; поліпшувати культуру землекористування, що зумовлює широке просвітництво серед споживачів та виробників, особливо своїх.

Список використаних джерел:

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О. М., д-ра екон. наук Шубравської О. В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». Київ, 2018. 152 с.
2. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій на одиницю оброблюваних угідь: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 886. *Урядовий кур'єр*. № 161 від 20.08.2021.
3. Ціна на жито. *Tripoli.land – ваш путівник у світ агробізнесу*: веб-сайт. URL: <https://tripoli.land/ua/rozh?cc=1> (дата звернення: 10.10.2022).
4. Громов О. Призабуте жито: сьогодні та майбутнє. *Агробізнес сьогодні*. 2021. 13 травня. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/21482-pryzabute-zhyto-sohodennia-ta-maibutnie.html> (дата звернення: 01.10.2022).
5. Майбутнє за гібридним житом. *KWS*: веб-сайт. URL: <https://www.kws.com/ua/uk/produkty/zernovi/zhyto/ryevolution/> (дата звернення: 10.10.2022).
6. Озиме жито: міфи та реалії. *Всеукраїнський науковий інститут селекції (ВНІС)*: веб-сайт. URL: <http://vnis.com.ua/useful-information/publications/OZYME-ZHYTO-MIFY-TA-REALIYI/> (дата звернення: 08.10.2022).
7. Дмитро Єгоров: рентабельність вирощування жита становить 900 – 1200 %. *Kurkul: онлайн-асистент фермера*: веб-сайт. URL: <https://kurkul.com/interview/68-dmitro-yegorov-rentabelnist-viroschuvannya-jita-stanovit-900-1200> (дата звернення: 14.10.2022).
8. Орлов О. Технологічні особливості та напрями вирощування жита. *Агроном*. 2021. 16 трав. URL: <https://www.agronom.com.ua/tehnologichni-osoblyvosti-ta-napryamy-vyroshhuvannya-zhyta/> (дата звернення: 30.09.2022).
9. Рослинництво України 2021. Статистичний збірник / за ред. О. Прокопенка. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 183 с.
10. Урожай озимого жита в Україні – найвищий за останні 5 років (дані інфографіки). *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів: веб-сайт*. URL: <https://superagronom.com/news/14327-urojay-2021-ozimogo-jita-v-ukrayini--navyischiy-za-ostanni-5-rokiv-dani-infografiki> (дата звернення: 09.10.2022).
11. Єгоров Д. К. Жито озиме як круп'яна культура. *Агроеліта. Всеукраїнський аграрний журнал*. 2019. 28 трав. URL: <https://agroelita.info/zhyto-ozyme-yak-krupyana-kultura/> (дата звернення: 10.10.2022).
12. На кислих ґрунтах жито родить вдвічі краще від пшениці *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів: веб-сайт*. URL: <https://superagronom.com/news/684-na-kislih-gruntah-jito-rodit-vdvichi-krasche-vid-pshenitsi> (дата звернення: 02.10.2022).

13. Гнатюк Т. О. Економічна ефективність вирощування жита озимого за різних систем удобрення короткоротаційної сівозміни. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5353> (дата звернення: 10.10.2022).

14. Рижук С. М., Мельничук А. О., Савчук О. І., Кочик Г. М., Приймачук Т. Ю. Ефективність вирощування жита озимого на осушуваних ґрунтах Полісся в умовах зміни клімату. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 8 (81). С. 73–78.

15. На Львівщині вирощуватимуть нішеві культури. *Ukragroconsult*: веб-сайт. URL: <https://ukragroconsult.com/news/na-lvivshhyni-vyroshhuvatymut-nishevi-kultury/> (дата звернення: 10.10.2022).

16. Україна – Фінляндія та житній хліб. *Звягель. Газета твого міста*: веб-сайт. URL: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=10961> (дата звернення: 01.10.2022).

17. Україна може експортувати до 140 тис. тонн жита у 2021–2022 МР. *Ukragroconsult*: веб-сайт. URL: <https://ukragroconsult.com/news/ukraina-mozhet-eksportirovat-do-140-tys-tonn-rzhi-v-2021-2022-mg/>

18. Ой, чиє ж то жито, або Чи вигідно сіяти зернову та куди потім продавати. *Latifundist.com. Головний сайт про агробізнес*: веб-сайт. URL: <https://latifundist.com/blog/read/2932-oy-chiye-zh-to-zhito-abo-chi-vigidno-siyati-zernovu-ta-kudi-potim-prodavati> (дата звернення: 10.10.2022).

19. Білявська Л. Г., Білявський Ю. В. Сучасний стан насінництва жита озимого в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2021. № 2. С. 67–73.

20. Селекціонери НААН створили новий сорти озимого жита з урожайністю до 11 т/га. *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів*: веб-сайт. URL: <https://superagronom.com/news/14506-selektioneri-naan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojaynistyu-do-11-t-ga> (дата звернення: 10.10.2022).

References:

1. Borodina O. M. & Shubravska O. V. (2018) *Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: naukova dopovid [Agrarian and rural development for the growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific report]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», 152 p. [in Ukrainian]

2. Kabinetu Ministriv Ukrainy (2021, August, 11) *Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv shliakhom vydilennia biudzhethnykh subsydii na odnytsiu obrobliuvanykh uhid*. Postanova No. 886. [On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for state support of agricultural commodity producers through the allocation of budget subsidies per unit of cultivated land. Resolution No. 886]. *Uriadovyi kurier*. № 161, August, 20. [in Ukrainian]

3. Tsina na zhyto [The price of rye]. *Tripoli.land – vash putivnyk u svit ahrobiznesu: veb-sait*. [Tripoli.land is your guide to the world of agribusiness: website]. Available at: <https://tripoli.land/ua/rozh?cc=1> [in Ukrainian]

4. Hromov O. (2021, May 13) *Pryzabute zhyto: sohodennia ta maibutnie [Forgotten rye: present and future]. Ahrobiznes sohodni*. [in Ukrainian]

5. Maibutnie za hibrydym zhytom [The future of hybrid rye]. *KWS: veb-sait*. [KWS: web-site]. Available at: <https://www.kws.com/ua/uk/produkty/zernovi/zhyto/ryevolution/> [in Ukrainian]

6. Ozyme zhyto: mify ta realii [Winter rye: myths and realities]. *Vseukrainskyi naukovyi instytut selektsii (VNIS): veb-sait*. [All-Ukrainian Scientific Institute of Breeding (VNIS): website]. Available at: <http://vnis.com.ua/useful-information/publications/OZYME-ZHYTO-MIFY-TA-REALIYI>. [in Ukrainian]

7. Dmytro Yehorov: rentabelnist vyroshchuvannia zhyta stanovyt 900-1200 % [Dmytro Egorov: the profitability of growing rye is 900-1200 %]. *Kurkul: onlain-asystent fermera: veb-sait*. [Kurkul: Online Farmer Assistant: Website]. Available at: <https://kurkul.com/interview/68-dmitro-yehorov-rentabelnist-viroshchuvannya-jita-stanovit-900-1200>. [in Ukrainian]

8. Orlov O. (2021, May 16) *Tekhnolohichni osoblyvosti ta napriamy vyroshchuvannia zhyta [Technological features and directions of growing rye]. Ahronom*. [in Ukrainian]

9. *Roslynnytstvo Ukrainy 2021. Statystychnyi zbirnyk [Vegetation of Ukraine 2021. Statistical collection]* / za red. O. Prokopenka. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2022. 183 p. [in Ukrainian]

10. Urozhai ozymoho zhyta v Ukraini – naivyschyi za ostanni 5 rokiv (dani infografiky) [The harvest of winter rye in Ukraine is the highest in the last 5 years (data from the infographic)]. *SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait*. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists]. Available at: <https://superagronom.com/news/14327-urojay-2021-ozimogo-jita-v-ukrayini--nayvischiy-za-ostanni-5-rokiv-dani-infografiki>. [in Ukrainian]

11. Iehorov D. K. (2019, May 28) *Zhyto ozyme yak krupiana kultura [Winter rye as a cereal crop]. Ahroelita. Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. [in Ukrainian]

12. Na kyslykh gruntakh zhyto rodyt vdvichi krashche vid pshenytsi [On acidic soils, rye will give birth twice as well as wheat]. SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists] Available at: <https://superagronom.com/news/684-na-kislih-gruntah-jito-rodit-vidvichi-krasche-vid-pshenitsi>. [in Ukrainian]

13. Hnatiuk T. O. (2016) Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho za riznykh system udobrennia korotkorotatsiinoi sivozminy [Economic efficiency of growing winter rye under different fertilization systems of short-rotation crop rotation]. *Efektyvna ekonomika*. No. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5353>. [in Ukrainian]

14. Ryzhuk S. M., Melnychuk A. O., Savchuk O. I., Kochyk H. M., Prymachuk T. Iu. (2021) Efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho na osushuvanykh gruntakh Polissia v umovakh zminy klimatu [Effectiveness of growing winter rye on drained soils of Polissia under conditions of climate change]. *Visnyk ahrarnoi nauky*. No. 8 (81). P. 73–78. [in Ukrainian]

15. Na Lvivshchyni vyroshchuvatymut nishevi kultury [Niche crops will be grown in the Lviv Region]. Ukragroconsult: veb-sait. [Ukragroconsult: web-sate]. Available at: <https://ukragroconsult.com/news/na-lvivshchyni-vyroshchuvatymut-nishevi-kultury>. [in Ukrainian]

16. Ukraina – Finliandiia ta zhytnii khlib. [Ukraine – Finland and rye bread]. Zviahel. Hazeta tvoho mista: veb-sait. [Zvyagel The newspaper of your city: website]. Available at: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=10961>. [in Ukrainian]

17. Ukraina mozhe eksportuvaty do 140 tys. tonn zhyta u 2021–2022 MR. [Ukraine can export up to 140,000 tons of rye in 2021-2022]. Ukragroconsult: veb-sait. [Ukragroconsult: web-sate]. Available at: <https://ukragroconsult.com/news/ukraina-mozhet-eksportirovat-do-140-tys-tonn-rzhi-v-2021-2022-mg>. [in Ukrainian]

18. Oi, chyie zh to zhyto, abo Chy vyhidno siiaty zernovu ta kudy potim prodavaty [Oh, whose rye is it, or Is it profitable to sow grain and where to sell it later]. Latifundist.com. Holovnyi sait pro ahrobiznes: veb-sait. [Latifundist.com. The main site about agribusiness] Available at: <https://latifundist.com/blog/read/2932-oj-chiye-zh-to-zhito-abo-chi-vigidno-siyati-zernovu-ta-kudi-potim-prodavati>. [in Ukrainian]

19. Biliavska L. H., Biliavskiy Yu. V. (2021) Suchasnyi stan nasinnytstva zhyta ozymoho v Ukraini [he current state of winter rye seed production in Ukraine. Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. No. 2. P. 67–73. [in Ukrainian]

20. Seleksionery NAAN stvoryly novyi sorty ozymoho zhyta z urozhainistiu do 11 t/ha [NAAS breeders created a new variety of winter rye with a yield of up to 11 t/ha]. SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists]. Available at: <https://superagronom.com/news/14506-seleksioneri-naan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojainistyu-do-11-t-ga>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 13.10.2022

УДК 334.02

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-4>

Блага Наталія Василівна

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9433-9459>

ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті досліджено сутність та особливості планування розвитку підприємства враховуючи системну невизначеність. Поняття планування як інструменту оптимізації та важливість його сценарного розвитку заради уникнення банкрутства лягли в основу моделі, що поєднує стохастичні та детерміновані чинники розвитку підприємства за непрямого управління за критеріями ефективності. В умовах непередбачуваності зовнішніх прогнозів та концептуальної невизначеності внутрішнього середовища базисом для прийняття управлінських рішень можуть бути сценарні підходи із пробними елементами короткострокового планування. Метою статті є дослідження механізму планування розвитку підприємства в умовах невизначеності. Для досягнення поставленої мети в роботі уточнено сутність планування розвитку підприємства – це побудова покрокових етапів, котрі обумовлені відповідними сценаріями та орієнтовані на досягнення оперативних цілей. Сьогоднішні макроекономічні умови у країні в силу об'єктивних причин характеризуються високим ступенем невизначеності. Понад те таких рис невизначеності набуває і внутрішнє середовище підприємства. Тому у ситуації, що склалася, критично важливо є поєднувати конкретні плани щодо майбутніх дій компанії із гнучким реагуванням на зовнішні події. Як інструмент такого поєднання у роботі запропоновано використовувати сценарний підхід для координування проектних дій та реакцій. Такий підхід дає змогу розробникам поєднувати різні погляди та типи поведінки із увагою до деталей та налаштуванням на максимальне використання досвіду окремих виконавців. Інструмент сценаріїв є придатним до повторного використання, масштабування, абстрагування та класифікації. Його використання полегшує комунікацію та підвищує ефективність планування у середньостроковій перспективі. Враховуючи умови невизначеності економічного розвитку країни в роботі виокремлено важливість планування на підприємстві як ефект корисності, котрий визначається плануванням сценаріїв розвитку підприємства. Запропоновано основні етапи планування розвитку підприємства в умовах невизначеності. У підсумку запропоновано як в умовах невизначеності відновити розвиток існуючих підприємств і допомогти вижити підприємствам, що занепадають.

Ключові слова: планування, розвиток підприємства, невизначеність, стратегія розвитку підприємства.

Blaga Nataliya

Lviv State University of Internal Affairs

ENTERPRISE DEVELOPMENT PLANNING UNDER UNCERTAINTY

Abstract. The article examines the essence and features of enterprise development planning taking into account systemic uncertainty. The concept of planning as an optimization tool and the importance of its scenario development for the sake of avoiding bankruptcy formed the basis of a model that combines stochastic and deterministic factors of enterprise development under indirect management based on performance criteria. In the conditions of unpredictability of external forecasts and conceptual uncertainty of the internal environment, scenario approaches with trial elements of short-term planning can be the basis for making management decisions. The purpose of the article is to study the mechanism of enterprise development planning in conditions of uncertainty. In order to achieve the set goal, the essence of enterprise development planning is clarified in the work – it is the construction of step-by-step stages, which are determined by relevant scenarios and are oriented towards the achievement of operational goals. Today's macroeconomic conditions in the country are characterized by a high degree of uncertainty due to objective reasons. Moreover, the internal environment of the enterprise acquires such features of uncertainty. Therefore, in the current situation, it is critically important to combine specific plans for the company's

future actions with a flexible response to external events. As a tool for such a combination, the work proposes to use a scenario approach to coordinate project actions and reactions. This approach allows developers to combine different perspectives and behaviors with attention to detail and tuning to maximize the experience of individual performers. The scripting tool is reusable, scalable, abstractable, and classifiable. Its use facilitates communication and increases the effectiveness of planning in the medium term. Taking into account the conditions of uncertainty of the country's economic development, the paper highlights the importance of planning at the enterprise as a utility effect, which is determined by the planning of enterprise development scenarios. The main stages of enterprise development planning in conditions of uncertainty are proposed. As a result, it is proposed to restore the development of existing enterprises and help the declining enterprises to survive in conditions of uncertainty.

Keywords: *planning, enterprise development, uncertainty, enterprise development strategy.*

Вступ. В умовах невизначеності операційного середовища підприємства та розвитку хаотичних процесів зовні, неабияк змінюються вимоги до засобів та методів процесу управління підприємством. Зростає усвідомлення того, що на відміну від універсальних рекомендацій і технологій управління, розроблених упродовж декад становлення теоретичних основ та практичних розвідок менеджменту, на практиці оптимальних підходів в управлінні підприємством практично не існує. Кожна конкретна ситуація повинна бути оцінена як за станом внутрішнього середовища підприємства, його сильних і слабких сторін, так і щодо можливостей та загроз щодо характеру зовнішньої діяльності та об'єктивних чинників довкілля. Проте це є не критерієм для прийняття конкретних рішень, а лише базою для подальшого дослідження, та не потрібно сліпо дотримуватись рецептів, розроблених в умовах економіки іншої країни півстоліття тому, а творчо підходити до вибору стратегії та тактики діяльності фірми. Сьогодні висококласний спеціаліст-менеджер усе менше схожий на ремісника й усе більше – на ученого дослідника, котрий знає чимало про підприємство та середовище його діяльності, тим не менш усвідомлює, що коло недоступної йому інформації далеко ширше. Яскравим свідченням таких тенденцій є вибух гнучких (agile) методик та технологій управління у сфері підприємств, що розробляють програмне забезпечення та надають інформаційні й консалтингові послуги, характерне для перших двох декад нового тисячоліття.

Концепції математичної економіки у вигляді основних положень теорії фірми передбачали пошук оптимального рішення

у формі розв'язку задач про максимізацію прибутку та мінімізацію видатків. У ринковій економіці сьогодення замість прагнення компаній до збільшення обсягів виробництва, що потенційно веде до максимізації прибутку, формується парадигма задоволення вимог споживачів, що зрештою підвищує їхню лояльність і прихильність до продукції, а отже, забезпечує довгострокові перспективи розвитку бізнесу. Підприємство не взаємодіє як ізольована система із об'єктами зовні, а намагається знайти своє місце у довкіллі, сформувати власний образ та стати елементом зовнішньої надсистеми.

В цілому це модернізує пошук ефективних методів розвитку бізнесу та їх адаптацію до сучасних ринкових умов. Глобалізація економіки, жорстка конкуренція, скорочення життєвого циклу продукції та термінів її виведення на ринок, необхідність впровадження нових технологій та мінливість умов ведення бізнесу зумовлюють необхідність орієнтації на довгостроковий розвиток підприємства, одним з основних елементів якого є коректне планування його діяльності не лише у вигляді прийняття конкретних операційних рішень на тактичному рівні, а й здійснення кроків, що у віддаленому майбутньому дадуть змогу підприємству зайняти бажану позицію чи нішу на ринку. Проблема часто є в тому що нині невизначеність ринку настільки висока, що спроби побудови довгострокових планів та прийняття стратегічних рішень стикаються із неможливістю достатньо чіткого бачення ринку через п'ять, десять чи двадцять років. Які технології набудуть поширення, котрі сегменти економіки будуть у тренді, як макро-економічна ситуація впливатиме на перспек-

тиви інвестицій у певні галузі – це питання, відповідь на яке виникає з хаосу взаємодії безлічі чинників.

Планування розвитку підприємства є необхідною умовою ефективного та стабільного його функціонування. Існування плану діяльності саме по собі є спонукальним чинником та підвищує впевненість команди у майбутньому. Потреба у плануванні розвитку кожного підприємства зумовлена прагненням до підвищення ефективності його діяльності. Успіх економічного розвитку нашої держави, окремих регіонів, галузей та суб'єктів економічної діяльності багато в чому буде визначатися мобілізацією внутрішніх ресурсів та можливостей кожного сектору підприємницької діяльності, умінням менеджера вірно вибрати сценарій розвитку та здатністю управляти підприємницьким ризиком в досягненні поставлених цілей та місії організації.

Актуальним завданням сучасного розвитку підприємств України є створення передумов для формування адаптивно-орієнтованої системи економічного розвитку. Важливою є швидка адаптація до змін, імпровізація та удосконалювання організаційних і структурних відносин, перегляд застарілих економічних зв'язків до нових, притаманним теперішнім економічним умовам. За цих умов особливої уваги набуває необхідність розвитку сценарного планування активної позиції підприємства, діяльність підприємств спрямованих на споживача та остаточний ефект. Поведінка та діяльність організації в умовах мінливого і конкурентного ринкового середовища визначають її успіх.

Роль та вагомість планування в системі розвитку підприємницької діяльності досліджували та обґрунтували відомі учені-економісти та практики управління західного світу: Расел Лінкольн Аскофф (Russell Lincoln Askoff), М. Джексон (М. С. Jackson), П. Дойль (P. Doyle), Філіп Штерн (P. Stern), Г. Міцберг (Henry Mintzberg), Дж. Керол (J. M. Carroll) та інші. Способи адаптації планування до сучасних реалій, та методи вибору ефективних сценаріїв розвитку підприємств вивчають про-

відні вітчизняні науковці, серед яких М. Бець [1], Б. Мізюк [2], І. Михасюк [3] тощо.

Незважаючи на наявність великої кількості підходів, а також широкий інтерес науковців до даної теми, проблема ефективності планування розвитку підприємств залишається актуальною через стрімку зміну умов діяльності та функціонування вітчизняних підприємств, нестабільний розвиток ділових умов та економічних процесів у країні в умовах воєнного стану. Тому перебудова економіки під нові реалії беручи до уваги механізм планування ефективності та розвитку підприємства має стати ключовим фундаментом для підтримки бізнесу та задля уникнення найгірших наслідків кризи.

Метою дослідження є з'ясувати суть та потребу планування розвитку підприємства в умовах невизначеності, запропонувати шляхи відновлення розвитку існуючих підприємств в умовах невизначеності і допомогти вижити підприємствам що занепадають.

Матеріали та методи. Інформаційною та методичною основою даного дослідження є аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених, статистичних даних офіційних джерел. Теоретичне осмислення планування розвитку підприємства виконано методом сходження від абстрактного до конкретного, формалізацію та метод аналогії застосовано при вивченні сценаріїв розвитку в умовах невизначеності.

Результати дослідження. Нині можемо спостерігати, що український бізнес працює в умовах нестабільності. За останніх півроку Україна втратила більше, ніж за два роки пандемії. Реальний ВВП у 2022 році скоротився за всіма компонентами щонайменше на 35%. За підсумками перших трьох кварталів 2022 року, ВВП скоротився на 30% [7]. Поточний стан діяльності підприємств характеризується наступними показниками (рис. 1). Лише кожне сьоме-восьме підприємство працює як і до війни, ще біля чверті підприємств частково зберегли працездатність. Підприємства як рушій економіки зазнали значного удару від збройної агресії навіть у регіонах, які відносно мало постраждали напряму від неї.

Рис. 1. Поточний стан розвитку підприємницької діяльності

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Отже в умовах невизначеності та хаотичних процесів суспільно-економічного розвитку, посилення глобальних викликів і зростання непевності функціонування задача планування розвитку підприємств є надскладним, хоч і вкрай важливим та необхідним завданням заради уникнення банкрутства та збереження підприємства на ринку. Ризики останніх сценаріїв є надто високими в умовах, що склались. Про це свідчить індекс очікувань ділової активності (ІОДА). У листопаді 2022 року показник ІОДА впав до 42,7 з 44,9 у жовтні [8].

Нинішня ситуація потребує постійної імпровізації. Проте, найкращою імпровізацією є та, що завчасно та добре підготовлена, відповідає чітко сформованим планам, а відтак і досягненню поставлених цілей організації.

Довгостроковий підхід до вибору дій і рішень компанії чи організації складається з її стратегії поведінки, яка, як правило, орієнтована на розвиток: зайняття ринкових ніш, вихід на нові горизонти, освоєння кращих технологій тощо. Планування розвитку підприємства є базою його ефективного розвитку, оскільки помилка на цьому етапі може бути критичною. За допомогою планування на підприємстві вирішується ряд проблем,

пов'язаних з цілеспрямованою орієнтацією випуску інноваційної продукції, впровадженням і використанням нових технологій, удосконалення маркетингу, розвиток механізму управління підприємством, своєчасною та якісною підготовкою кадрів.

Планування діяльності підприємства – це процес, за допомогою якого здійснюється формування та визначення цілей, а також засобів та методів їх досягнення [4]. Рассел Лінкольн стверджує що планування – це фундамент ефективного розвитку підприємства [5]. О. Кузьмін виокремлює планування як «загальну функцію менеджменту, тобто вид управлінської діяльності, який спрямований на визначення майбутнього стану організації чи її окремих сфер, а також перспектив розвитку» [6].

Планування є важливою частиною діяльності будь-якої компанії, оскільки великий досвід роботи організацій не тільки в Україні, а й у всьому світі показав [7], що однією з причин зниження економічних показників є саме недооцінка або зменшення ролі процесу планування розвитку та діяльності підприємства (рис. 2).

Домінуючі ефекти та користь планування визначаються критеріями відбору сценаріїв

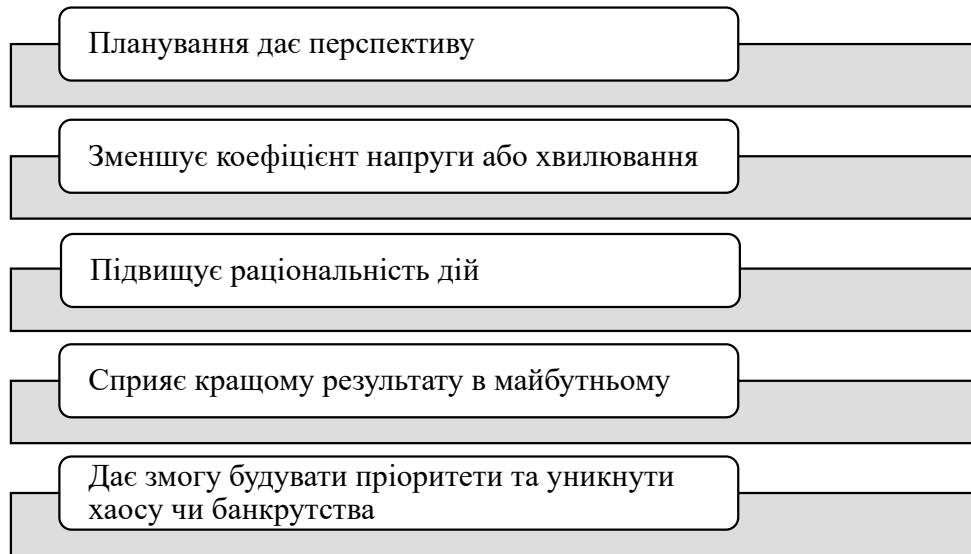

Рис. 2. Користь від планування

розвитку підприємства у поточних умовах економічного розвитку, повнотою використання творчого потенціалу планування та відсутністю емоцій при плануванні. Планування дозволяє уникнути хаосу в організації, змодельовати сценарії позитивного розвитку та досягнення цілей, дає можливість відслідковувати прогрес у реалізації окремих дій, сприяє досягненню намічених цілей.

Таким чином, можемо визначити планування як прогнозування подій, які становитимуть загрозу або можливість негативного розвитку подій щодо стану організації та її потенціалу. Менеджер, беручи до уваги корисність планування, прагне зменшити негативні наслідки непрогнозованих ситуацій та сприяє позитивному розвитку. В умовах невизначеності важливий не сам план, а процес планування, що дозволяє гнучко змінювати план при модифікації зовнішніх чинників. Коли в команди виробляється єдина концепція поведінки, формується загальне усвідомлення ризиків та наявності ресурсів.

На нашу думку, планування розвитку підприємства – це швидка побудова покрокових етапів, котрі обумовлені відповідними сценаріями та орієнтовані на досягнення оперативних цілей. Крім того, це опрацювання різноманітних середньострокових сценаріїв. Іншими словами середньострокове та довго-

строкове планування – це максимально можливий вибір сценаріїв, визначених зовнішніми умовами за їхньої нестабільності. Коли завчасно продумано етапи плану та розроблено сценарії дій на кожен розвиток ситуації, підприємство чи організація працює ефективніше, зменшується ризик банкрутства, зростає прибуток та досягаються поставлені цілі.

Виокремимо основні етапи планування розвитку підприємства в умовах невизначеності (рис. 3).

Зазвичай усі короткострокові плани, як і сценарії, підпорядковані довгостроковим планам, пов'язані з місією, баченням і стратегією організації. Таке планування дозволяє уникнути непрогнозованих хаотичних дій та допомагає менеджеру зорієнтуватись у будь-якій ситуації та успішно виконувати свою роботу.

На сьогодні серед найбільш поширених підходів управління розвитком бізнесу можна виділити системний, ситуаційний, функціональний, процесний і проектний підходи. При цьому часто ці підходи розглядаються окремо і зосереджуються на одній концепції, але в процесі їх реалізації для забезпечення їх ефективності найчастіше використовуються принципи системного підходу.

Системний підхід передбачає виокремлення у полі аналізу основних дієвих компонентів та взаємозв'язків, які об'єднують

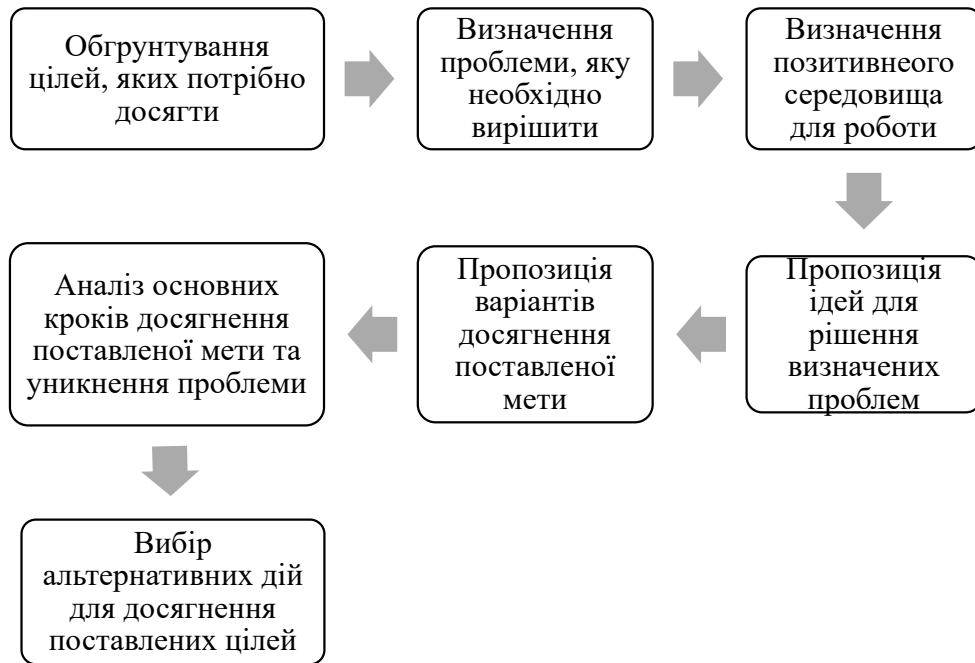

Рис. 3. Етапи планування розвитку підприємства в умовах невизначеності
Джерело: розроблено автором

окремі елементи у єдину систему. Таким чином, в умовах невизначеності ми оперуємо не окремими показниками, а об'єктами, що мають своє поле впливу та можуть бути проаналізовані з погляду діапазону всіх можливих змін. Це дозволить передбачити позитивні й негативні сценарії та знизити ризики негативних наслідків при діяльності підприємств в умовах хаосу.

У розглянутих умовах невизначеність характерна як для зовнішніх чинників діяльності підприємства, так і для його внутрішнього середовища, параметри й потреби якого в умовах воєнного стану не є оперативно незалежним і набувають рис стохастичної невизначеності. Тому зростає потреба у детермінованій компоненті, якою стає мета розвитку компанії. Традиційно задача постановки мети здійснювалась згідно шаблонів: досягти визначеної частки на ринку, вийти на нові ринки, розширити асортимент продукції, опанувати нові технології. Стратегії досягнення мети мають ознаки консервативних та агресивних. Традиційні рекомендації науки управління радять у нестабільних умовах притримуватись консервативних стратегій, а укріпивши позиції компанії переходити

до більш агресивних. В умовах зовнішнього середовища із надвисокими ризиками обидві стратегії можуть виявитись надто ризиковими, а тому слід динамічно поєднувати їхні елементи задля підвищення ефективності розвитку підприємства. Щоб уникнути хаосу в управлінні варто максимально творчо формулювати сценарії розвитку ситуації (стохастичний або випадковий елемент), а згодом у рамках короткострокової перспективи дотримуватись вибраного сценарію (детермінований елемент) допоки параметри відповідності його дійсному стану речей перебувають у заданих рамках допуску.

Такий підхід є модифікацією відомого принципу оптимальності Беллмана, згідно якого дії суб'єкта у поточний момент цілком визначаються актуальним положенням його щодо поставленої мети безвідносно до передісторії дій. Таким чином, знижується роль історії розвитку у виборі майбутніх кроків. При цьому практичні наслідки такого тренду для управління компанією означають, що усе менший акцент слід робити на традиціях й шляху компанії. Виникає очевидне протиріччя із довгостроковою стратегією поведінки компанії на ринку, коли саме її сталість

та відданість традиціям була основою формування її позиції на ринку та іміджу серед споживачів. Це протиріччя зазвичай вирішується шляхом розділення різних аспектів діяльності компанії у просторі суспільної думки та очікувань її працівників. Час зараз достатньо складний, щоб суспільство та його окремі представники розуміли та сприймали підприємство як суб'єкт зовнішньої надсистеми суспільно-економічних відносин: так, підприємство є професіоналом та спеціалістом у виробництві ось такого класу продукції, але в кризових умовах воно займається більш широким колом діяльності аж до підтримки волонтерів чи випуску ситуативної продукції або надання нехарактерних послуг щоб задовольнити поточні потреби населення регіону та країни. Сьогодні це буде сприйнято належним чином та лише укріпить позиції компанії у майбутньому.

Сформувавши таким чином стратегічну мету та бачення цілей компанії слід із застосуванням сучасних методів, інструментів та інформаційних технологій розробити сценарії, елементи яких дадуть змогу сформувати траєкторію руху компанії у напрямі досягнення цілей. Сценарний підхід є поєднанням конкретних пар «умова-дія» із гнучкими правилами реакції на ситуацію, що дає змогу менеджерам керувати плинністю ситуацій. Належним чином сформовані сценарії підлягають класифікації та абстрагуванню й дозволяють узгоджувати конкретні дії та рефлексії на них.

Дизайн сценаріїв тут виступає як один із етапів планування, що дає змогу полегшити комунікацію між зацікавленими сторонами. Суттєвою їх перевагою є можливість

повторного використання для вирішення кола проблем із схожими ознаками, а також можливістю масштабування та оновлення за доступності нових даних або технологій вирішення типових задач.

Висновки. Задля сприяння розвитку економіки України і забезпечення функціонування роботи українських підприємств, підтримання бізнесової діяльності, відновлення та розвитку існуючих підприємств й допомоги у виживанні підприємствам, рекомендуємо:

- переорієнтувати виробництво на потрібні під час війни товари: взуття, одяг, дрібну побутову техніку, товари для дітей, тваринництва тощо;

- посилити зусилля щодо виходу на міжнародний ринок;

- спростити географічне пересування по Україні в пошуках умов для безпечного виробництва та логістики;

- заміщення втрачених кадрів за рахунок коштів фонду з безробіття;

- залучати нові проекти від всесвітньо відомих донорських організацій;

- залучати фінансування від міжнародних грантових фондів.

Отже, планування розвитку підприємства є важливим елементом ефективності його функціонування та утримання його на ринку. Планування становить собою набір дій та рішень, які приводять до розроблення сценаріїв, призначених для досягнення поставлених цілей організації. Формування сценарного розвитку підприємства враховуючи механізми його планування дає змогу забезпечити високоефективну господарську діяльність та конкурентоспроможність підприємства в умовах невизначеності та хаосу.

Список використаних джерел:

1. Бець М. П. Планування рентабельності виробництва. *Економіка України*. 2000. Вип. 2. С. 40–45.
2. Мізюк Б. М. Стратегічне управління : підручник. Львів : Магнолія плюс, 2006. 392 с.
3. Михасюк І., Косович Б., Лукашенко Т. Регулювання розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності в умовах економічної нестабільності : монографічний навчальний посібник. Львів, 2020. 303 с.
4. Морозова О. Планування як основа сталого розвитку підприємства в умовах глобалізації. *Наукові перспективи*. 2021. № 12 (18). С. 338–343.
5. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г., Романко О. П. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика : монографія. Івано-Франківськ, 2011. 180 с.

6. Ackoff, R. A Theory of a System for Educators and Managers. *The Deming Library*, 1993. 21.
7. Аналіз бізнесу України в умовах воєнного стану. *Київська торгово-промислова палата*: веб-сайт. URL: <https://kiev-chamber.org.ua/uk/17/2777.html>
8. Індекс очікувань ділової активності підприємств у листопаді 2022 року. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-pogirshiv-otsinki-dilovoyi-aktivnosti-cherez-vtrati-vid-povnomasshtabnoyi-viyni--dani-opituvannya-pidpriyemstv-u-listopadi>

References:

1. Bets M. P. (2000) Production profitability planning [Planuvannja rentabel'nosti vyrobnyctva]. *Economy of Ukraine*. Vol. 2. P. 40–45.
2. Mizyuk B. M. (2006) Strategic management: textbook [Stratehichne upravlinnja: pidruchnyk]. Lviv: Magnolia Plus, 392 p.
3. Mykhasyuk I., Kosovych B., Lukashenko T. (2020) Regulation of the development of entrepreneurship, trade and exchange activity in conditions of economic instability: a monographic study guide [Rehuljuvannja rozvytku pidpryjemnyctva, torhivli ta biržovoji dijāl'nosti v umovax ekonomihnoji nesta-bil'nosti : monohrafichnyj navhal'nyj posibnyk]. Lviv, 303 p.
4. Morozova O. (2021) Planning as the basis of sustainable development of the enterprise in the conditions of globalization [Planuvannja jak osnova staloho rozvytku pidpryjemstva v umovax hlobalizaciji]. *Scientific perspectives*. Vol. 12 (18). P. 338–343.
5. Kuzmin O. Ye., Melnyk O. G., Romanko O. P. (2011) Enterprise competitiveness: planning and diagnosis: monograph [Konkurentospromozhnist' pidpryjemstva: planuvannja ta diahnostryka: monohrafija]. Ivano-Frankivsk, 180 p.
6. Ackoff, R. A Theory of a System for Educators and Managers. *The Deming Library*, 1993. 21 p.
7. Analysis of Ukraine's business under martial law [Analiz biznesu Ukrajinny v umovax vojennoho stanu]. Kyiv Chamber of Commerce and Industry: website. Available at: <https://kiev-chamber.org.ua/uk/17/2777.html>
8. Index of expectations of business activity of enterprises in November 2022 [Indeks ochikuvan dilovoji aktyvnosti pidpryjemstv u lystopadi 2022 roku]. National Bank of Ukraine: website. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-pogirshiv-otsinki-dilovoyi-aktivnosti-cherez-vtrati-vid-povnomasshtabnoyi-viyni--dani-opituvannya-pidpriyemstv-u-listopadi>

Стаття надійшла до редакції 07.10.2022

UDC 330.341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-5>

Marushko Nadiia

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
Horodotska Street, 26, Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-4394>

Gorban Iryna

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
Horodotska Street, 26, Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0627-258X>

SOCIAL AUDIT AS A TOOL FOR ENSURING SOCIAL FOCUS OF BUSINESS

Abstract. *This study focuses on the problem of the implementation of social audit in Ukraine. It covers the history of the development of social audit, preconditions for its formation, the status of Ukraine's social and economic development. The history of social audit begins in the last century as philanthropy. The concept of forming a social audit is based on the social responsibility of business, which is based on the need to harmonize the interests of society and business. In Ukraine, social audit is developing slowly, due to the excessive influence of state regulation and insufficient maturity of social responsibility in society. The paper assesses the state of social and economic development of Ukraine and indicators of social security and welfare of the population in recent years, their impact on the need for social orientation of business. Thus, in recent years in Ukraine, the evaluation of the indicators of social security and well-being of the population indicates threatening trends regarding the scale of poverty, a decrease in the standard of living of the population, its economic activity and employment. According to experts, Ukraine is in for a sharp drop in the economy and social standards due to the war started by the Russian Federation. That is, by the end of the current year, half of the population in Ukraine will be below the poverty line. The peculiarities of the implementation of a relevant model of social audit in Ukraine are systematised. Social audit from the point of view of business is a tool of influence on local authorities, as well as a guarantee mechanism. Such a model of social audit will allow monitoring intra-organizational relations, creates conditions for diversification of business structures, mastering new technology and sales markets. Further, a case is made for the necessity of implementation of social audit as a separate area of business' social responsibility, and prospects of the evolution of social audit as part of the national social and economic system are evaluated. Social audit carries out an independent assessment of the activity of the economic system at all levels: state, region, business structure, which forms criteria for evaluating the social, ecological and economic direction of the enterprise, will provide an opportunity to monitor them, and will allow the formation of basic recommendations for ensuring the effectiveness of social responsibility of business.*

Keywords: *social audit, social responsibility of business, social costs, social investment.*

Марушко Надія Семенівна

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-4394>

Горбан Ірина Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0627-258X>

СОЦІАЛЬНИЙ АУДИТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ БІЗНЕСУ

Анотація. Дослідження присвячено проблемі становлення соціального аудиту в Україні. Розглянуто історію розвитку соціального аудиту, передумови його формування. Історія становлення соціального аудиту починається в минулому столітті як філантропія. В основі концепції формування соціального аудиту лежить соціальна відповідальність бізнесу, яка ґрунтується на необхідності гармонізації інтересів суспільства та бізнесу. В Україні соціальний аудит розвивається повільно, через надмірний вплив державного регулювання та недостатню зрілість соціальної відповідальності у суспільстві. В роботі оцінено стан соціально-економічного розвитку України та показників соціальної захищеності й добробуту населення за останні роки, їх вплив на необхідність соціальної спрямованості бізнесу. Так, за останні роки в Україні оцінка показників соціальної захищеності й добробуту населення свідчить про загрозові тенденції щодо масштабів бідності, зниження стандартів рівня життя населення, його економічної активності й зайнятості. За оцінками експертів на Україну чекає сильне падіння економіки та соціальних стандартів через війну, яку почала рф. Тобто, до кінця поточного року в Україні половина населення буде за межею бідності. Систематизовано особливості формування сучасної моделі соціального аудиту в Україні. Соціальний аудит з позиції бізнесу є інструментом впливу на місцеву владу, а також виступає механізмом гарантій. Така модель соціального аудиту дозволить контролювати внутрішньо-організаційні відносини, створює умови для диверсифікації діяльності бізнес-структур, дозволяє освоювати нові ринки технологій та збуту. Окреслено необхідність становлення соціального аудиту як окремого предмету соціальної відповідальності бізнесу, визначено перспективи розвитку соціального аудиту в вітчизняній соціально-економічній системі. Соціальний аудит здійснює незалежну оцінку діяльності економічної системи на всіх рівнях: держава, регіон, бізнес-структура, який формує критерії оцінювання соціального, екологічного та економічного напрямку діяльності підприємства, дасть можливість проводити їх моніторинг, дозволить сформулювати основні рекомендації щодо забезпечення ефективності соціальної відповідальності бізнесу.

Ключові слова: соціальний аудит, соціальна відповідальність бізнесу, соціальні витрати, соціальні інвестиції.

Introduction. It was not until fairly recently, at the beginning of the 2000's, that social audit emerged in Ukraine, initially covering only sponsor support and charity initiatives of some business structures. However, social audit as a tool for the development of financial and investment operations and as a mechanism for mediation between business and the state has a long and noteworthy development record. The beginning of the history of development of social audit harkens back to the 1940's, when a social rating system for companies was introduced in the U.S., based on the evaluation of relations with the staff, trade union organizations, as well as volunteering and philanthropy initiatives.

The formation of the concept of social audit was underpinned by the social responsibility of business, which is based on the necessity to align the interests of society and business, business's acceptance of "broad" non-financial obligations, and neutralizing social risks. The alignment of divergent interests of business, society and the state in the long run results in mutual benefits and advantages for all stakeholders of this process.

The problems of social audit and the formation of social responsibility of business are widely considered by many scientists. Among the scientists whose works consider both the theoretical foundations of social responsibility and the practical aspects of their implementation, V. Bezbozhny, S. Mel'nyk, O. Mazuryk, A. Berzhanir, F. Eivani, K. Nazari, M. Emami, K. Govindan, M. Shaw, A. Majumdar and others. However, in the refereed works there is no single opinion regarding the essence of social audit and its practical implementation.

The purpose of the study is to reveal the theoretical and practical aspects of social audit and its impact on the social responsibility of business. To achieve the set goal, the following tasks are expected to be solved in the work: to investigate the specifics of social audit and the Ukrainian social space; to study the problems of the formation of social audit in Ukraine; to evaluate directions of formation of social audit.

Materials and methods. Research materials are scientific works of domestic and foreign scientists on the theory, methodology,

methodology, organization and practice of social responsibility and social audit, materials of scientific and scientific-practical conferences, statistical information, regulatory and legal acts, international practice of social audit formation.

The work uses the dialectical method, which made it possible to explore the essence of the concept of “social audit“, the method of system analysis, which makes it possible to evaluate social standards and social costs and to identify the relationships of its components. Methods of synthesis and abstraction are widely used to study the justification of concepts. The bibliographic method was used to study the genesis of the concept of “social responsibility“, “social audit“ and the relationship, and the classification method was used to systematize the features. Social costs were estimated using statistical methods. As a result of the combination of the system approach, the historical method, the methods of analysis and synthesis, the existing theoretical provisions regarding the definition of individual definitions and phenomena were systematized. The specific solution of the tasks set in the work was carried out by means of observation and generalization, description and comparison.

Results. The first use of the term “social audit“ is generally attributed to George Goyder in the 1950s. The roots of the idea lay within the perceived need at that time to make business more accountable to the community, and to ensure that the impacts of business – both beneficial and non-beneficial – are understood by society position [1; 10].

For the time being, social audit in Ukraine is rather slow and not promoted sufficiently to develop by the business community and the state. This may be attributed to the specific workings of the national social and economic system, in which the dominance of adaptive potential over innovative practices, the excessive role of the state in delineating and reformatting the social space, and the immaturity of public associations prevail. There are also other, equally significant, reasons that determine the peculiarities of the operation of social audit.

The emergence of market-based domestic economy went hand-in-hand with social

transformations that hardly relied on the traditions of social philanthropy and business culture, as was the case in the West.

In terms of Ukrainian practices, social audit is perceived as synonymous with the state’s monitoring of businesses’ operations and does not involve the acceptance of corporate social responsibility by social audits themselves. Thus, a draft Concept for the Formation of a National Model of Social Audit was developed. The main difference between this Concept and its international peers is that social audit is integrated into the social partnership system. The draft Concept states that not only owners or managers of businesses, but also social partners (employers, trade unions, representatives of government agencies and non-governmental entities) may act as stakeholders for the purposes of social audit [1; 2; 5]. Moreover, the existing system for grading businesses in terms of their proximity to the state largely discards the significance of social audit indicators that describe the level of social responsibility of businesses and the growth of their reputation [3; 8; 10].

Social audit, as a social monitoring procedure, requires stable and sustainable development in capital formation and an effective management to ensure the independence of the impact of external factors.

Globalization processes promoted exposure to standards of civilized social conduct and the growth of economic potential and impacted the prospects for the development of social audit in Ukraine. Regrettably, however, the growth of economic potential did not come with an increase in social influence. Thus, at present, the growth of production output required for the development of society should be estimated with reference to human potential development indicators. Transforming Ukraine into a country with a democratic system, civil society, and a socially focused market economy requires that the government at all levels (especially at the local level) admit that human development is both an ultimate and a key objective. This said, expenditure on education, healthcare and social security should be considered not only as “spending” of public funds but also as social

investment (especially in combination with necessary reforms) that could have a significant and lasting impact on Ukraine's development. People are becoming the core of human progress, because the development of human resources is not only a key objective, but also the most important determinant and factor in the nation's social and economic development [6; 7].

The study of recent years' status of social and economic development of Ukraine and social security and welfare indicators points to critical trends in terms of poverty, lower standard of living across the nation, and its economic activity and employment rate.

The data in Table 1 highlight the status of social standards in Ukraine, the assessment of which confirms critical trends relating to the social component of the national economy.

In Ukraine, the poverty level increased tenfold due to the war. The World Bank said that

the situation could worsen over time. Thus, by the end of 2022, about 25% of the population of Ukraine will live in poverty compared to a little more than 2% before the invasion of the Russian Federation. By the end of 2023, this figure may increase to 55%.

So, it can be predicted that Ukraine will face a severe economic downturn due to the war started by the Russian Federation. Our country is in dire need of huge funding. In general, according to the estimates of the World Bank, according to the results of 2022, the economy of our country will fall by 30%. However, taking into account the losses, according to experts' estimates, the economy of Ukraine will be destroyed by an average of UAH 1 billion. daily.

In Table 2, the social expenditure indicators in Ukraine pointing to an adverse trend in social standards are summarized. Since we are currently seeing a staggering rate of inflation,

Table 1

Indicators of Social Standards in Ukraine, 2012–2020, UAH

Indicator	2012 p.	2013 p.	2014 p.	2015 p.	2016 p.	2017 p.	2018 p.	2019 p.	2020 p.
Average living wage per person per month	1050	1142	1176	1253	1544	1623	1777	1936	2118
Living wage	1104	1183	1218	1378	1600	3200	3723	4173	4723
Average monthly wage per full-time employee	3026	3274	3480	4362	5202	8777	10573	12264	14179
Minimum retirement age pension	849	922	949	1011	1247	1426	1435	1638	1769

Source: [7]

Table 2

Indicators of Social Expenditures in Ukraine, 2014–2022

Indicator	Measurement unit	Standard value	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022 (forecast)
Average monthly nominal wage	UAH/USD	min. USD 633.9	3480/292,9	4195/161,3	5183/199,3	7104/264	8865/315	1049/379	11987/506	17453/614	14577/398
Share of population with total expenditures below 75% of the median level of aggregate expenditures (poverty level)	%	max. 25	28,6	58,3	58,6	47,3	43,2	37,8	43,6	39,9	57,6-79,3
Unemployment rate (based on ILO methodology)	%	max. 10	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	9,9	10,3	30

Source: [7; 9]

the forecast indicator points to an exacerbation of the financial and economic crisis of Ukraine, a further likely growth of the consumer price index and devaluation of the national currency, and, as a result, a decline in living standards and increased poverty.

Given the above, it is expedient to set social standards through social audit, which may be considered as a mechanism for the exercise of the social function by public governance and as a tool for ensuring the social security of business and the state. Social audit will enable the development of a social risk management system and achieve strategic social goals to help avoid social conflicts and enhance economic security.

In today's Ukraine, social audit has its specific features. The state, as the regulator of the social and economic development of economic systems, in most cases, acts as the driving force behind the implementation of social audit. Moreover, social audit concerns large businesses and does not cover small and medium business structures. Such disparity translates into the need to strengthen the social efficiency of business, develop a methodology for assessing social responsibility tools, and explore the peculiarities of the implementation of social audit and the synthesis of its results, all of which is necessary to make social audit effective in balancing the social dimension. At the same time, the development of an effective mechanism of efficient social audit will reduce existing social tensions by eliminating social imbalances, enhancing social balance, balancing businesses' financial and social performance indicators, and promoting building relations between the government and society on an equal footing [2; 4; 6; 10].

Viewing social audit from business' standpoint, it may serve as a tool of influence on local government, as well as a safeguards mechanism affording protection against bureaucratic pressure and corrupt practices on the part of specific state structures or officials. In addition, social audit provides an opportunity to monitor internal organizational relations and creates conditions to diversify operations of business structures and tap into new technology and sales markets.

What matters, in our opinion, is not only the development of social audit as an effective mechanism of corporate social responsibility, but also promoting the awareness of its role and importance in the Ukrainian business environment. With this in mind, social audit needs to become an indicator of social security not only for each economic entity, but also for a specific region and the state on the whole. Such an independent assessment of a business's operations will make it possible to work out criteria for assessing its social, environmental and economic trends, monitor them, and develop basic recommendations to ensure the effectiveness of such business's social responsibility. In this respect, the key feature of social audit is its determinant impact on the business's financial and economic operations, which comes across as a synergy effect deriving from the development of the social and investment policy mechanism of the business concerned.

Based on this, it is possible identify the main problems that arise in the process of implementation of social audit in the Ukrainian economic landscape. First and foremost, the state's influence on the operations of business structures is reduced to the application of legal and fiscal mechanisms. This is why one of the problems encountered in the process of the social engagement of business is redistribution of financial resources. It is well known that the concentration of capital in large cities exacerbates the problem of social support in smaller towns. However, it is important to note some progress in the efforts of major businesses to contribute to the development of infrastructure, education, sports facilities etc. Such initiatives are not systematic in nature or based on social audit criteria as a manifestation of socially responsible conduct, but remain largely linked to personal preferences of the owners or the management of businesses or to the cooperation schemes offered by regional authorities.

As evidenced by today's practices, the key adverse trend in the implementation of social audit is the lack of objective assessment of businesses in terms of social responsibility and options for raising social investment, which,

in turn, is associated with corruption schemes and lobbying the vested interests of specific businesses. Occasionally, such businesses avoid paying taxes by creating different funds, but they do not address the problems of development of local infrastructure or implementation of educational or professional projects.

Objective obstacles to the implementation of social audit as a system for regulating relations between the state and business also include the traditional priorities of domestic business. Such obstacles are embodied in the administrative regulation mechanism that more often than not fails to meet social requirements related to social audit practice.

In academic discourse [1; 5; 10], two predominant positions concerning the state and business' stance towards social audit, both of which distinguish it as an independent activity, have taken shape. From the state's perspective, social audit is considered to be an effective positive measure based on a comprehensive and objective assessment of the status of social relations at different levels (corporate, municipal, industrial, regional, national), which allows to identify potential threats of the degradation of social climate and unlock reserves for human resources development [3].

The second position focuses on the inclusion of social audit provisions into the operations of businesses and identifying potential problems (first of all, of social nature), assessment of their importance, the reasons for their emergence and opportunities for resolution, the development of specific recommendations for the management of businesses to address pressing issues and eliminate their consequences. Social audit will also cover the long-term evaluation of businesses' ability to solve social problems [8].

Thus, it should be noted that, under existing circumstances, the state has to create the most favorable conditions for the development of businesses capable of addressing unemployment problems and augmenting household income. However, analyzing the peculiarities of the development of social audit in Ukraine, we can say that such a model does not work and has no constructive theoretical and social footing

against the backdrop of the flawed operation of market mechanisms in Ukrainian society.

Therefore, social audit requires the application of a multidimensional model consisting of individual subsystems, specifically:

1. The development of the subsystem of consulting services on the effectiveness of the implementation of the social focus of business. Specific recommendations, assessment and analysis of the effectiveness of social audit are to be provided within such system. Regrettably, the existing practice in Ukrainian society may not be expected to go beyond compliance with social audit provisions as part of monitoring by international and Ukrainian state structures or international expert auditors. The accumulation of transparent and reliable information and its evaluation, as available to non-governmental organizations in the West, does not generate public interest and does not lead to a new level of business competitiveness.

2. Preparation of social reporting in compliance with the standards of social focus of business. Problem remains that social audit is limited exclusively to solving fiscal problems or problems of a communication nature in terms of maintaining relations with the state. However, there is every reason to believe that the issues of social audit are undergoing structural changes in Ukrainian society. Although the preparation and disclosure of social reporting by companies have not been mandated, today many business structures prepare and publicly disclose such reporting.

3. Fostering a social climate among the personnel as a criterion for socially responsible conduct. Under existing conditions, the implementation of the social audit system requires the shaping of a socially responsible conduct, which, as Ukrainian practices indicate, develops by the trial and error method. The reason for this is the lack of public guidelines, competent professionals in the area, and a relevant expertise in civil society.

4. The social component of public policies implies that the state plays a key role in the development of socially responsible business. While, in the international market, there exist

dozens of organizations that deal with social investment issues and offer services in conducting social audit in West Europe alone, the Ukrainian society is still at the stage of institutionalisation of social audit practices. As options for socially responsible investment, business is offered either national and regional social projects or solving notably social tasks.

Considering that business is primarily focused on generating profit and economic growth, options for its socially responsible conduct are unlimited. At the same time, the impact of globalization and social economy put up new challenges, one of which is the availability of a structured social audit that would enjoy a reputational influence with both the business community and the government.

Currently, the task is to ensure that social audit becomes disseminated at all levels of social relations within the business community: local, regional, and nationwide. The development of an effective model to enable a more accurate identification of development priorities, business' social responsibility areas, and, most importantly, its relation with the state will open up relevant prospects.

As the existing approach prevailing in the West suggests, despite the state's efforts towards the implementation of social policies at the appropriate level, the bottleneck is not the effectiveness of public spending, but actual outcomes focused on the final decision from the top-down. It makes sense to refer to the fact that many major businesses showcase an exemplary dealing with the social responsibility problem, or, at least, have been able to overcome very real tendencies for corporate segregation.

Methodological indicators are determined by the actual system of relations between the business community and state and non-governmental organizations. Accordingly, the analogous indicators are the internal and external indicators of businesses themselves.

While indicators related to an external impact appear quite clear, internal indicators, determined by a business's social policies, are hardly sufficiently verified. It is advisable to introduce institutions of independent experts or

organizations, but only to the extent that their activities are focused on resolving incidents on the basis of dialogue between and alignment of interests of social auditors and audits.

Such indicators may be divided by sources of information, whether expert evaluations, focus groups, content analysis or statistical data. However, despite the numerical prevalence of statistical data, social audit may only be implemented on the basis of parameters derived from the sociological method. Given the limited means for verifying and comparing social audit data in Ukrainian society, as well as the impact of objective factors, it is necessary to highlight the main areas of social audit capable of supporting the development of more conceptually oriented foundations for the public, the business community, and the state.

Definitely, the key criterion is the social responsibility of business, which involves active dialogue-based policies on the part of the state and a developed structure within (trade unions) and outside (civil organizations) the corporate community. Qualitative differences of social audit in Ukrainian society are determined on the basis of interaction between society and the state.

Therefore, firstly, a group of social auditors committed to lobbying interests associated with the creation of institutions, i.e. the development of an effective mechanism of mutual relations, shall be identified. Secondly, organizational and regulatory criteria associated with conditions for common practice shall be identified. Thirdly, criteria for social audit include the development of clear subjective guidelines and involvement of members of the business community and experts into the implementation of social investment programs.

Results. Currently, the need to implement social standards puts up new challenges, and one of the effective tools for transition to the next level is social audit. Social audit will solve two problems: enhance the social responsibility of business and foster economic growth. To meet quality requirements to social audit, special attention should be paid to streamlining the mechanism for the establishment of government structures, in which it will be necessary to

determine the legal and social incentives for social reorientation of their operations. In this connection, it is paramount to provide legal support in the course of implementation of social audit and build an independent expert community.

The study of the place of social audit within the economic system shows that social audit is an analytical category related to the interdisciplinary approach to the problem of social engagement of business in the context of social regulation of relations between society, the state, and business structures.

From the viewpoint of theoretical research on social audit in Ukraine, the bottom line is that existing approaches provide only theoretical

fundamentals for personnel audit, while, as sociologists point out, it is necessary to change perspective towards a new qualitative dimension of the study of methodology, procedure and conceptualization of social audit as the main component of human management and development of human capital.

Social audit in the Ukrainian society develops piecemeal, constantly facing the issues of administrative management and corporate isolation, which prevents the transition to a social audit system supported by an independent expert community and the definition of the scope of social partnership between society, the state, and business structures.

References:

1. Guidelines for the development and implementation in Ukraine of the system of social responsibility of business (the production level). Developers: S. Melnyk. Available at: www.lir.lg.ua/docs/publikacii/m_svb.pdf
2. J. Pearce, A. Kay, Brief History of Social Accounting and Audit "Social audit network" 2012. Available at: <http://www.socialauditnetwork.org.uk/social-auditor/register-of-social-auditors>
3. Marushko N. (2017) Problems and prospects of formation of social audit in Ukraine. Lviv, pp. 232–241.
4. F. Eivani, K. Nazari, and M. Emami. Social responsibility accounting / Finance Management Elixir Fin. Mgmt. 56A (2013) 13763–13768. Available at: www.elixirpublishers.com
5. Mazuryk O. (2015) Social audit as a modern diagnostic technology: theoretical and methodological foundations of research, Western experience, domestic perspectives *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Sociological studies of modern society: methodology, theory, methods*. No. 1148, Vol. 34. P. 107–113. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2015_1148_34_20
6. Official Web page – Socially responsible business. Spil'nota. Available at: <http://www.svb.org.ua>
7. Official Web page State service statistics. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. K. Govindan, M. Shaw, A. Majumdar. Social sustainability tensions in multi-tier supply chain: A systematic literature review towards conceptual framework development / *Journal of Cleaner Production* 279 (2021) 123075. Available at: www.elsevier.com/locate/jclepro
9. The regional human development: statistical bulletin. Available at: <http://www.ukr.stat.org.ua>
10. Bezbozhny V. (2009) Selection of the method of ensuring social-economic security of the large industrial enterprises: Thesis PhD. of economic sciences: 08.00.04. Luhansk, 197 p.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2022

УДК 330.341.424

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-6>

ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА» ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Наконечна Наталія Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1377-4315>

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «бюджетна безпека» та її основні характеристики. Обґрунтовано роль фіскальної політики в досягненні бюджетної безпеки держави. Зазначено, що фіскальний стимул має тривалий вплив на виробництво за рахунок збільшення загальної пропозиції – ймовірно, за рахунок залучення більшої кількості людей до робочої сили, створення капіталу або сприяння більшій кількості інновацій і тим самим, більш швидкому зростанню продуктивності. Представлено бюджетну безпеку в системі економічної безпеки держави. Зазначено, що важливим інструментом регулювання фінансових потоків є державний бюджет України, розбалансованість якого є реальною загрозою фінансовій безпеці держави, для якої макроекономічні показники мають велике значення, оскільки, порогові значення є найважливішим інструментом для системного аналізу, прогнозування та соціально-економічного планування. Показники або кількісні параметри повинні мати статус затверджених державою, відповідність яким має стати невід'ємною частиною державних економічних програм. У сучасних умовах структурних змін та значного впливу глобалізаційних процесів зміна фінансових показників суттєво впливає на динаміку економічного розвитку країни в цілому. За таких обставин своєчасний аналіз та прогнозування показників фінансової та бюджетної безпеки України стає особливо актуальним. В умовах глобальних та трансформаційних змін однією з найважливіших економічних проблем в Україні після набуття незалежності є зростаюча загроза фінансовій та, зокрема, бюджетній безпеці України. По-перше, це пов'язано з негативними подіями в соціально-економічній сфері, зокрема з порушенням системи фінансів державних фінансів та економічних одиниць, яка зросла в останні роки і відображається на хронічному дефіциті державного бюджету. Інтегральний показник бюджетної безпеки держави є дуже важливим і займає значне місце серед показників, що визначають його фінансово-економічну безпеку держави. Це зумовлює необхідність пошуку нових методологічних підходів для визначення фактичного рівня бюджетної безпеки держави. Вплив глобальних фінансових систем на одну державу виходить на новий рівень. Бюджетна безпека – це не лише національна проблема, але й визначальна детермінанта глобальної економіки сьогодні, що формується поглибленням та взаємодією транснаціональності та міжнародної регіональної економічної інтеграції. Зважаючи на складність взаємозв'язку та взаємозалежності фіскальної безпеки до сталого економічного розвитку, вона має як внутрішні, так і зовнішні аспекти. Автори дійшли висновку, що бюджетна безпека відображає здатність держави відповідним чином реагувати на внутрішні та зовнішні негативні фінансові наслідки.

Ключові слова: бюджетна безпека, економічна безпека держави, державний борг, фіскальна політика.

Nakonechna Nataliya

Lviv State University of Internal Affairs

THE CONCEPT OF «BUDGET SECURITY» AND ITS MAIN CHARACTERISTICS

Abstract. The article reveals the essence of the concept of "budgetary security" and its main characteristics. The role of fiscal policy in achieving budgetary security of the state is substantiated. Fiscal stimulus is said to have a lasting impact on output by increasing aggregate supply – likely by bringing more people into the workforce, creating capital, or promoting more innovation and thus faster productivity growth. Budgetary security in the system of economic security of the state is presented. It is noted that the state budget of Ukraine is an important

tool for regulating financial flows, the imbalance of which is a real threat to the financial security of the state, for which macroeconomic indicators are of great importance, since threshold values are the most important tool for systemic analysis, forecasting and socio-economic planning. Indicators or quantitative parameters should have the status of approved by the state, compliance with which should become an integral part of state economic programs. In modern conditions of structural changes and the significant impact of globalization processes, the change in financial indicators significantly affects the dynamics of the country's economic development as a whole. Under such circumstances, timely analysis and forecasting of indicators of financial and budgetary security of Ukraine becomes especially relevant. In the conditions of global and transformational changes, one of the most important economic problems in Ukraine after gaining independence is the growing threat to Ukraine's financial and, in particular, budgetary security. First, it is related to negative events in the socio-economic sphere, in particular, the violation of the financial system of state finances and economic units, which has increased in recent years and is reflected in the chronic deficit of the state budget. The integral indicator of the budget security of the state is very important and occupies a significant place among the indicators that determine its financial and economic security of the state. This necessitates the search for new methodological approaches to determine the actual level of the state's budgetary security. The influence of global financial systems on one state reaches a new level. Fiscal security is not only a national problem, but also a defining determinant of the global economy today, which is formed by the deepening and interaction of transnationalism and international regional economic integration. Given the complexity of the interrelationship and interdependence of fiscal security with sustainable economic development, it has both internal and external aspects. The authors concluded that budget security reflects the state's ability to appropriately respond to internal and external negative financial consequences. The protection of national interests in the financial and economic spheres depends to a certain extent on the implementation of long-term financial policy, which is based on the reform of the public finance management system, ensuring macroeconomic stability, restoring economic dynamics.

Keywords: *budgetary security, economic security of the state, public debt, fiscal policy.*

Вступ. Пріоритетні напрями національних інтересів у фінансовій та економічній сферах певним чином залежать від реалізації довгострокової фінансової політики, яка ґрунтується на проведенні реформи системи управління державними фінансами, забезпечення макроекономічної стабільності, відновлення економічної динаміки.

Гармонізація податкового адміністрування, подальший контроль трансфертного ціноутворення, забезпечення ефективності планування та використання бюджетних коштів, а також, низька ефективність державних інституцій, недосконалість організаційно-правових інструментів формування та виконання державного бюджету породжують низку загроз бюджетній безпеці держави. Основними з них є: нераціональна структура видаткової частини бюджету, вплив політичних чинників на розподіл державних видатків та пов'язані з цим правопорушення, зростання внутрішнього і зовнішнього державного боргу, зловживання у сфері публічних закупівель, воєнні дії в нашій державі.

Необхідність протидії загрозам бюджетній безпеці держави зумовлює потребу розробки концептуальних основ управління державним

боргом, реалізації ключових завдань щодо стабілізації державних фінансів, посилення інформаційної безпеки державних та місцевих фінансових органів.

Забезпечення бюджетної безпеки та її вплив на соціально-економічний розвиток держави вивчали вітчизняні та зарубіжні науковці: О. Бородій, О. Богма, Я. Пушак, І. Ревак, М. Флейчук, Л. Шемаєва, У. Щурко та ін.

Матеріали та методи. Під час написання даної статті використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: систематизації та теоретичного узагальнення – для визначення сутнісних характеристик бюджетної безпеки держави; формально-юридичний та інституційного аналізу – при вивченні правових основ та систематизації нормативно-правових документів, що регулюють процеси бюджетування; компаративний – для проведення діагностики стану бюджетної безпеки України.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, аналітичні та інформаційні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Державної служби ста-

тики України, Рахункової палати України, Державної казначейської служби України, інших органів державної влади та управління, наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, міжнародних фінансових організацій, інформація мережі Інтернет і ЗМІ.

Результати. Термін «безпека» почав застосовуватися з 1190 року і означав спокійний стан душі людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки, у всіх країнах загальний добробут та безпека були встановлені як основна мета держави [1].

Термін «бюджетна безпека» – це поняття, що включає сукупність заходів, методів та заходів захисту економічних інтересів держави на макrorівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на макrorівні [2].

На макrorівні безпека домогосподарств – відображає стан та готовність фінансової системи держави забезпечити достатню, своєчасну та адекватну фінансову підтримку для задоволення економічних потреб для підтримки необхідного рівня економічної та військової безпеки країни. Безпека домогосподарств – це здатність держави відповідним чином реагувати на внутрішні та зовнішні негативні фінансові наслідки у мирний час та надзвичайні ситуації, а особливо зараз у воєнний час в нашій державі.

Створення системи бюджетної безпеки полягає у вирішенні багатокритеріальних проблем, що вимагають участі високопрофесійних спеціалістів у різних галузях. Стратегія фіскальної безпеки повинна також забезпечувати досягнення основних цілей національної безпеки, а саме: визначення факторів, що впливають на фінансову та виробничу діяльність; побудову системи обмежень, що усувають ненавмисні та планові наслідки.

Стабільність бюджетної безпеки держави характеризується тим, як функціонує фінансова система держави, яка спрямована на збалансоване економічне зростання в різних галузях національної економіки, але стабільна щодо внутрішніх і зовнішніх змін параметрів фінансової системи. При цьому особлива увага приділяється розподілу фінан-

сових потоків між галузями економіки, динаміці державного боргу, інформаційній оцінці бюджетів, обліку капіталу за кордоном [3].

Безумовно, особливо актуальним видається виокремлення поняття економічної безпеки саме в трансформаційних економіках зі становленням інтегрованості суспільних процесів та локальної неузгодженості економічних і соціально-політичних процесів. Адекватне розуміння економічної безпеки має ключове значення для правильного формування державної політики в економічній сфері, яка має безпосередній вплив на формування фінансової безпеки держави. Важливими аспектами в структурі забезпечення фінансової безпеки держави є:

- розвиток короткострокової і довгострокової перспективи забезпечення фінансової безпеки держави;
- фінансові інструменти ефективної стратегії фінансової безпеки;
- створення належного фінансово-економічного середовища;
- шляхи спрямування і реалізації фінансових ресурсів;
- способи забезпечення функціонування всіх елементів економічного механізму держави;
- шляхи протидії загрозам фінансової безпеки держави [4].

Одним з найважливіших напрямів контролю за забезпеченням бюджетної безпеки в Україні в процесі бюджетного процесу є міждержавні відносини в Україні, а саме:

- 1) розроблені та впроваджені механізми регулювання міждержавних відносин;
- 2) конкретні та обґрунтовані критерії вирівнювання резервів регіонального бюджету, а також критерії бюджетної ефективності;
- 3) оптимізовані маршрути бюджетних потоків [5].

Виглядає так, що бюджетна безпека є однією з важливих складових економічної безпеки держави, а її зв'язок з іншими елементами показано на рис. 1 [6].

Для забезпечення бюджетної безпеки макроекономічні показники мають велике значення, їхні порогові значення є найважливішим інструментом для системного аналізу,

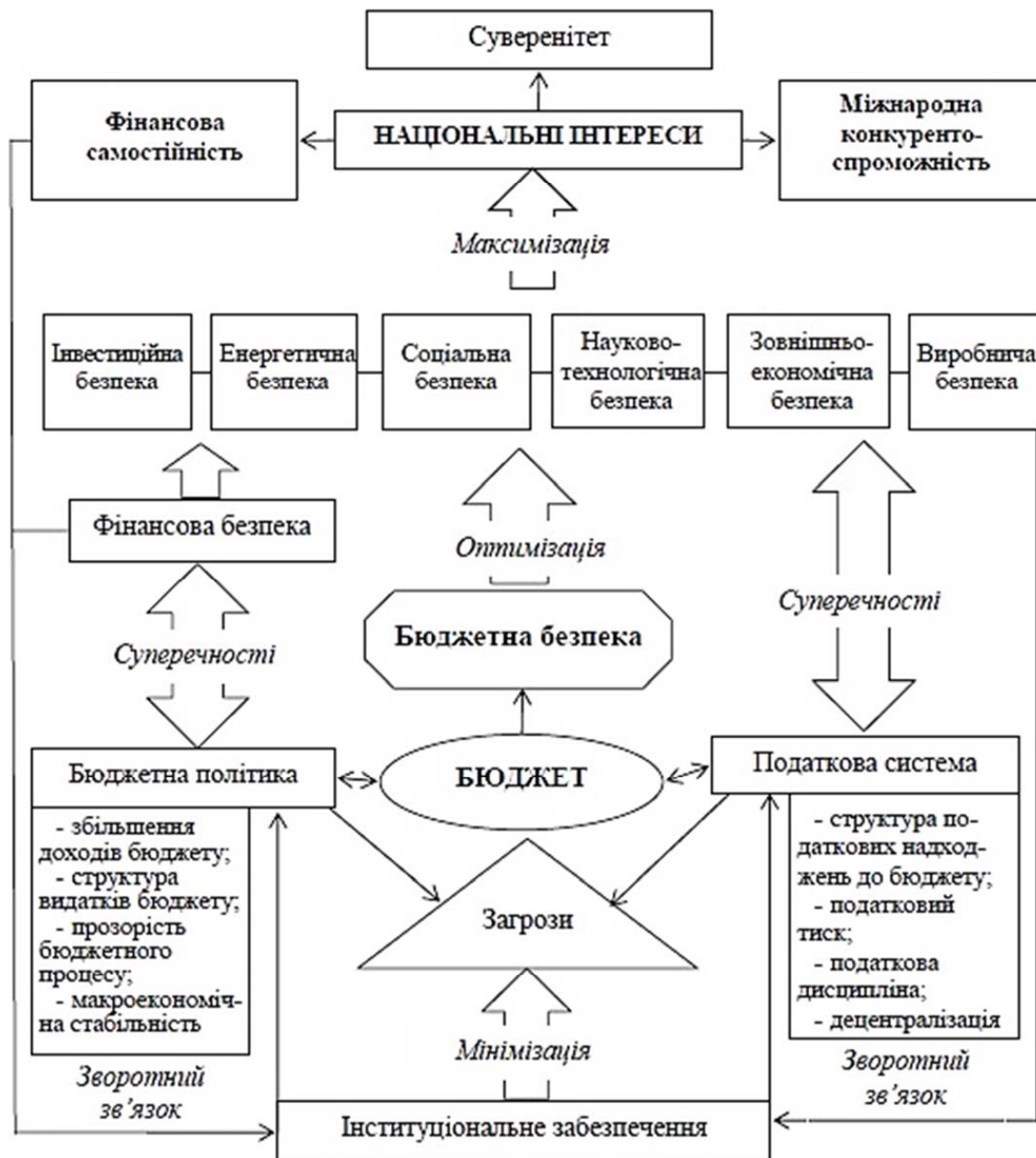

Рис. 1. Бюджетна безпека в системі економічної безпеки держави

прогнозування та соціально-економічного планування.

Загрози для бюджетної безпеки України можна розділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні загрози виникають через неправильну фіскальну та економічну політику, елементарні прорахунки з боку уряду та управління, помилки, зловживання та інші відхилення в управлінні фінансовою системою держави.

Зовнішні загрози сьогодні відіграють особливу роль. До основних причин зовнішніх загроз бюджетній безпеці України належать:

- 1) військові дії;
- 2) швидкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних відносин, інтернаціоналізації світової економіки (називається глобалізацією);
- 3) зростаюча автономія субдержавних утворень, які мають значну фінансову силу, свій вплив на економічні комплекси окремих країн;
- 4) високий рівень мобільності та взаємодії на фінансових ринках на основі новітніх інформаційних технологій;
- 5) різноманітність фінансових інструментів і високий ступінь динамічності тощо.

Систематизація джерел загроз бюджетній безпеці держави подана на рис. 2 [7].

В таких умовах проблему бюджетної безпеки в Україні важко переоцінити. Тому в сучасних умовах особливо важливо розробити стратегію фінансової безпеки держави. У той же час існує потреба у розробці системи заходів, що б регулювали особливі фінансові органи в Україні у сфері глобальних фінансових потоків, що впливають на Україну, відповідно до її національних інтересів (включаючи заходи щодо запобігання негативному впливу на репродуктивні процеси суттєво накладених іноземних позик або запобігання будь-яким фінансовим зобов'язанням).

Звичайно, що це не на часі, бо йде повномасштабна війна в Україні, проте, при першій необхідності потрібно розробити юридичні

та фінансові методи боротьби з недобросовісною поведінкою контрагентів у рамках зовнішньоторговельних угод, щоб захистити національну фінансову систему від штучно спричинених фінансових криз, механізмів захисту від різних фінансових ризиків та невідповідності державній стратегії розвитку інвестицій та механізми забезпечення адекватної поведінки для захисту участі України у перерозподілі світового доходу тощо. Врахування геоекономічних та геофінансових інтересів України є основою в державному управлінні.

Отже, бюджетна безпека є гарантом суверенітету, необхідна передумова стійкого соціально-економічного розвитку, ефективності виконання функцій держави та пріоритетною компонентою її фінансової безпеки [8].

Рис. 2. Джерела загроз бюджетній безпеці України

Висновки. Таким чином, бюджетна безпека визначає стан платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів. Бюджетна безпека включає сукупність заходів, методів та заходів захисту економічних інтересів держави на макrorівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на мікрорівні.

Перспективою подальших розвідок регулювання фінансових потоків має виступати державний бюджет України, розбалансованість якого є реальною загрозою фінансовій безпеці держави, а також, що раціональне та ефективне використання державних коштів є однією з важливих передумов правильного управління державними фінансами та ефективності рішень відповідальних органів.

Список використаних джерел:

1. Boston Consulting Group (2009). Global wealth report, "Delivering on the client promise". URL: <https://docplayer.net/amp/42377324-Report-global-wealth-2009-delivering-on-the-client-promise.html>
2. Бюджетна безпека України в координатах гібридних загроз фінансовій системі. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/byudzh_dezpeka-76082.pdf
3. Бородій О. А. Управління бюджетною безпекою України : автореф. дис. канд. екон. наук. Чернігів, 2015. 23 с. URL: http://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/aref_borodiy.pdf
4. Флейчук М. І., Наконечна Н. В., Щурко У. В., Гончарук А. Я. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 260 с.
5. Богма О. С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 4. С. 282–285.
6. Ковпак О. В. Інституціональні інструменти зміцнення бюджетної безпеки України : автореф. дис. канд. екон. наук. Львів : ЛьвДУВС. 22 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/234>
7. Ковпак О. В. Інструменти протидії загрозам розвитку бюджетної сфери. *Економічний аналіз*. 2017. Том 27. Вип. 3. С. 31–36.
8. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Рєвак І. О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.

References:

1. Boston Consulting Group (2009). Global wealth report, "Delivering on the client promise". Available at: <https://docplayer.net/amp/42377324-Report-global-wealth-2009-delivering-on-the-client-promise.html>
2. Budgetna bezpeka Ukraine v koordunatah gibrudnuh zagroz financoviy suctemi. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/byudzh_dezpeka-76082.pdf
3. Borodiy O. (2015) Ypravlinny budghetnoy bezpekoy Ukraine. Chernigiv, p. 23. Available at: http://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/aref_borodiy.pdf
4. Flejchuk M., Nakonechna N., Shhurko U., Goncharuk A. (2012) Finansovyj kontroling v systemi zmichnennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Financial Controlling in the System of Strengthening the Economic Security of the State]. Lviv: Liga-Pres, p. 260.
5. Bogma O. (2016) Sytnist budghetnoy bezpeku v sysemi zabezpechenny nacionalnux interesiv. *Economika and sypilstvo*, vol. 4, pp. 282–285.
6. Kovpak O. (2018) Inctutycionalni instrymentu Instytutionalni instrymentu zmichnenny budghetnoy bezpekoy Ukraine. Lviv, p. 22. Available at: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/234>
7. Kovpak O. (2017) Instrymentu protudii zagrozam rozvutky bydghetnoi sferu. *Economic analysis*, vol. 3, pp. 31–36.
8. Marchenko O., Pushak Y., Revak I. (2020) Financova bezpeka dergavu. Lviv, p. 356. Available at: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2964/1/FinancovaBezpeka_30-04_2020.pdf

Стаття надійшла до редакції 10.10.2022

УДК 65.8 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-7>

Пацула Ольга Ігорівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9384-1578>

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено проблеми обліково-аналітичного забезпечення соціальної діяльності в сучасних умовах. Визначено, що ключовою необхідністю є розуміння взаємозв'язку між показниками витрат, які спрямовуються на реалізацію соціальних ініціатив та фінансовим результатом компанії. Відсутність однакових підходів до формування звітності про соціальну відповідальність забезпечує неузгодженість показників і унеможливорює проведення порівняльного аналізу та розуміння чіткості напрямів такої діяльності для користувачів. Обґрунтовано думку, що система обліку повинна забезпечити формування кількісних та вартісних показників у розрізі кожного напрямку соціальної діяльності: персонал; охорона довкілля; охорона праці; освітні, мистецькі та культурні проекти; благодійна діяльність; розвиток регіонів; волонтерство тощо. Періодичність подання та дотримання чіткої стандартної форми соціальної звітності забезпечить можливість здійснення порівняльного аналізу, а проведення так званого соціального аудиту дасть аналітику впевненість у достовірності наведених у звітах даних. Пропонується застосувати концепцію обліку із залученням підсистеми управлінського обліку, та чітко окреслювати джерело фінансування соціальних витрат. Зокрема, зазначено, що є частина соціально спрямованих витрат, яка носить обов'язковий характер і є систематичними, а є та частина – яка здійснюється час від часу і здійснюється за ініціативою самого підприємства. Важливою характеристикою останніх є те, що вони не беруть безпосередньої участі у створенні доданої вартості, а здійснюються у порядку її споживання, тому їх фінансування повинно здійснюватися в процесі розподілу чистого прибутку. За такого підходу, можливим стане поєднання кількісних та фінансових показників для визначення обсягу та результатів соціальної діяльності, використання механізмів бюджетування для їх планування та прогнозування.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальні витрати, нефінансова звітність, управлінський облік.

Patsula Olha

Lviv State University of Internal Affairs

SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS ENTITIES: ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECT

Abstract. The article examines the problems of accounting and analytical support of social activity in modern conditions. It was determined that the key need is to understand the relationship between the indicators of expenses that are directed to the implementation of social initiatives and the financial result of the company. The lack of uniform approaches to the formation of reporting on social responsibility ensures inconsistency of indicators and makes it impossible to conduct a comparative analysis and understand the clarity of the directions of such activities for users. The opinion is substantiated that the accounting system should ensure the formation of quantitative and value indicators in the section of each direction of social activity: personnel; environment protection; Occupational Health; educational, artistic and cultural projects; charitable activity; development of regions; volunteering etc. Periodicity of submission and adherence to a clear standard form of social reporting will ensure the possibility of conducting a comparative analysis, and conducting a so-called social audit will give the analyst confidence in the reliability of the data provided in the reports. It is proposed to apply the concept of accounting with the involvement of the management accounting subsystem, and to clearly outline the source of funding of social costs. In particular;

it is stated that there is a part of socially directed expenses that is mandatory and systematic, and there is a part that is carried out from time to time and is carried out at the initiative of the enterprise itself. An important characteristic of the latter is that they do not directly participate in the creation of added value, but are carried out in the order of its consumption, so their financing should be carried out in the process of distributing net profit. With this approach, it will be possible to combine quantitative and financial indicators to determine the volume and results of social activities, use budgeting mechanisms for their planning and forecasting.

Keywords: *social responsibility, social costs, non-financial reporting, management accounting.*

Вступ. Соціальна відповідальність бізнесу не є новим явищем, проте останніми роками займає все більшу роль у стратегіях розвитку компаній. Разом з тим, сьогодні, коли суб'єкти господарювання в Україні зіткнулися з таким явищем як «функціонування-виживання в умовах воєнного стану» здається, що питання соціальної відповідальності могло відійти на другий план, як таке, що «не на часі». Попри те, у більшості випадків, маємо можливість спостерігати протилежну картину, адже бізнес сьогодні – це велика частина допомоги гуманітарного, морального та матеріального характеру Збройним силам, цивільним громадянам і державі в цілому. В цьому контексті питання формування інформації про реалізацію запланованих чи непередбачених соціальних проєктів в умовах обмеженого фінансування є вкрай важливим.

Матеріали та методи. Питання соціальної відповідальності бізнесу досліджується у численних публікаціях вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них виділяємо праці Керрола А. [1], Свансона Д. [2], Грішнєвої О. [3], Колота А. [4], Топішко І. [5], Павликівської О. І. [6] та інші. В зазначених роботах багато уваги приділено концепції соціальної відповідальності, її розвитку та основним напрямкам, на яких вона ґрунтується. Проте, проблеми обліково-аналітичного забезпечення соціальної діяльності в сучасних умовах досліджуються лише частково.

Метою нашої роботи є дослідження проблемних питань, які виникають в процесі формування інформації про соціальну відповідальність та окреслення шляхів для їх вирішення.

Результати. Не вдаючись до аналізу етимології поняття соціальної відповідальності, які досліджуються у працях різних вчених [1–6] зазначимо, що під нею розуміємо діяль-

ність суб'єктів господарювання, спрямовану на реалізацію політики соціальної захищеності працівників підприємства та глобальних потреб суспільства з урахуванням викликів сучасності.

Соціальну відповідальність бізнесу розглядають у двох вимірах: внутрішньому та зовнішньому. До першого відносять ті напрями, які пов'язані із соціальною спрямованістю на внутрішнє середовище компанії, а саме: забезпечення належної оплати праці працівників; створення безпечних і сприятливих умов праці; формування здорового психологічного клімату в колективі; дотримання прав працівників у сфері соціально-трудових відносин; підвищення освітнього рівня та професійного розвитку персоналу та ін. До зовнішньої соціальної відповідальності зазвичай належить: охорона навколишнього середовища; охорона здоров'я; освітні, культурні та мистецькі проєкти; участь у розвитку місцевих громад; благодійність і ін [1–5]. Проте, у зв'язку з військовими діями в Україні пріоритети компаній, які працюють на вітчизняному ринку суттєво змінилися. Більшу частину соціальних проєктів переорієнтовано на надання гуманітарної допомоги населенню, підтримку медичних закладів, евакуацію та розміщення людей з районів бойових дій, організацію сховищ для працівників та громад, допомогу армії. З огляду на це, важливим моментом є розуміння того, за рахунок яких джерел фінансування покриваються ці витрати, яким чином відображати їх в обліку та звітності. Іншими словами, ключовою необхідністю є розуміння взаємозв'язку між показниками витрат, які спрямовуються на реалізацію соціальних ініціатив та фінансовим результатом компанії.

Слід сказати, що перші кроки в цьому контексті вже зроблено. В Україні схвалено Кон-

цепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року [7], яка визначає ключові напрями реалізації соціально відповідального бізнесу, їх адаптацію до міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності та поступову імплементацію Директиви Європейського Союзу щодо розкриття нефінансової інформації та інформації про різноманітність [8]. Згідно даної Директиви, компаніям необхідно звітувати за такими напрямками нефінансових показників як: екологія; соціальні аспекти; дотримання прав людини; участь у боротьбі з корупцією та хабарництвом. Проте, єдність у поданні форм такої звітності немає. Зазначається, що суб'єкти господарювання можуть включити інформацію про нефінансові показники у Звіт з управління або можуть формувати окремий звіт про корпоративну соціальну відповідальність чи сталий розвиток. Звичайно, що відсутність однакових підходів до формування звітності про соціальну відповідальність забезпечує неузгодженість показників і унеможливує проведення порівняльного аналізу та розуміння чіткості напрямів такої відповідальності для користувачів. Для усунення цієї проблеми у листопаді 2021 року створено Раду з міжнародних стандартів сталого розвитку (International Sustainability Standards Board – ISSB), яка покликана створити систему стандартів, за якими слід буде формувати звітність про корпоративну соціальну відповідальність. Разом з тим, ми вважаємо, що позитивним моментом при формуванні таких стандартів було б певне узгодження їх зі стандартами фінансової звітності, зокрема стосовно тих фінансових показників, які є ключовими для реалізації соціальних ініціатив, зокрема стосовно джерел фінансування таких заходів та включення витрат на реалізацію соціальної відповідальності та певної категорії витрат, передбачених у фінансовій звітності.

Тут треба розуміти, що є частина соціально спрямованих витрат, яка носить обов'язковий характер і є систематичними, а є та частина – яка здійснюється час від часу і здійснюється

за ініціативою самого підприємства. Важливою характеристикою останніх є те, що вони не беруть безпосередньої участі у створенні доданої вартості, а здійснюються у порядку її споживання. Фінансування таких витрат, на нашу думку, повинно здійснюватися за рахунок чистого прибутку в процесі його розподілу. Окрім того, якщо зазвичай соціальні проекти носять спланований і прогнозований характер, то в умовах військового стану надання благодійної та гуманітарної допомоги часто є непрогнозованим, а рішення щодо таких питань можуть прийматися одно-моментно та спонтанно.

Для визначення узгодженості між показниками фінансової звітності та звітності про корпоративну соціальну відповідальність пропонуємо використовувати систему управлінського обліку, яка є менш регламентованою і більш керованою з точки зору менеджменту. Незважаючи на те, що управлінський облік традиційно вважається тією системою формування інформації, яка забезпечує потреби лише внутрішніх користувачів, у цій сфері він може стати тією ланкою, яка буде зв'язувати необхідні показники фінансової та соціальної звітності між собою.

На рис. 1 показано, що основним завданням управлінського обліку у сфері формування звітності корпоративної соціальної відповідальності є відстеження показників підприємства в реальному масштабі часу і передбачення наслідків їх здійснення, а завданням фінансового обліку є відстеження минулих подій і забезпечення формування ретроспективних показників підприємства.

Ураховуючи розподіл обліку на дві підсистеми – фінансового та управлінського обліку, дотримуємося думки, що вони покликані вирішувати різні завдання, керуються різними науковими принципами і виконують різні функції. Проте, при формуванні інформації для відображення показників соціальної відповідальності необхідним є застосування системного підходу, при якому на основі створених планів та програм корпоративної соціальної відповідальності у системі управлінського обліку формуються відповідні

бюджети їх реалізації із зазначенням джерел фінансування таких проєктів, з можливістю їх коригування на ті соціальні програми, які були непередбачені, а виникли в процесі поточних обставин.

Зрозуміло, що система обліку соціальної діяльності спрямована на формування інформації про управління ними. Така інформація має знаходити відображення у звітності і бути такою, що піддається аналізу. Іншими словами, система обліку повинна забезпечити формування кількісних та вартісних показників у розрізі кожного напрямку соціальної діяльності: трудові ресурси; охорона навколишнього середовища; охорона праці; освітні, мистецькі та культурні проєкти; благодійна діяльність; розвиток регіонів; волонтерство тощо. Періодичність подання та дотримання чіткої стандартної форми соціальної звітності забезпечить можливість здійснення порівняльного аналізу, а проведення так званого соціального аудиту дасть аналітику впевненість у достовірності наведених у звітах даних.

Застосування управлінського обліку дозволить ефективніше здійснювати оцінку, аналіз, планування та контроль соціальних показників. Разом з тим, інформація, що формується в

системі фінансового обліку та системі управлінського обліку не повинна бути суперечливою і бути відпрацьованою таким чином, щоб взаємно доповнювати одна одну і забезпечувати потреби управління ними. У зв'язку з цим, при побудові системи бухгалтерського обліку необхідним є дотримання принципу єдиного інформаційного потоку для потреб, як фінансового, так і управлінського обліку [9].

Комплексний підхід до формування концепції обліку витрат соціальної діяльності підприємства зображений на рис. 2.

Також суттєвим є виділення ще однієї функції обліку як інструменту, що дозволяє визначити базу оподаткування. Незважаючи на те, що вітчизняна система фінансового обліку максимально гармонізована з обліком, який використовується для податкових розрахунків, певні податкові різниці все ж виникатимуть. З цього огляду, також важливе визначення джерела фінансування соціальної діяльності компанії. Так, якщо така діяльність фінансується в процесі формування фінансового результату, то це матиме вплив на розмір фінансового результату до оподаткування, податку на прибуток і в кінцевому підсумку на чистий фінансовий результат компанії. Якщо ж фінансування відбувається в процесі розпо-

Рис. 1. Формування інформації про соціальну відповідальність у підсистемах обліку

Рис. 2. Концепція обліку соціальної діяльності підприємства

ділу чистого прибутку, то на процес оподаткування прибутку з точки зору фінансового обліку і розмір чистого фінансового результату, який відображається у звіті про сукупний дохід, це не впливатиме. На нашу думку, для формування інвестиційної привабливості такий підхід є достатньо правильним. Враховуючи ще й те, що сума податку на прибуток,

яка сплачується до бюджету визначається за нормами Податкового кодексу, а не за показниками фінансової звітності.

Висновки. Серед основних проблем обліку діяльності компаній, пов'язаної з реалізацією концепції соціальної відповідальності визначено відсутність чітких критеріїв до розуміння тієї інформації, яка повинна висвітлюватися у

нефінансових звітах. Досить часто такі звіти носять суто описовий характер і не надають користувачам тієї інформації, яка б свідчила про масштаби та ефективність здійснення такої діяльності. В умовах відсутності єдиних норм та правил до подання звітності про корпоративну соціальну відповідальність немає можливості провести якісний та об'єктивний аналіз її показників, що унеможлиблює також розуміння того, які ж саме підходи до управління соціальною діяльністю застосовувати.

Для усунення вказаних проблем, нами пропонується застосовувати концепцію обліку із залученням не лише підсистеми фінансового обліку, а й управлінського, та чітко окреслювати джерело фінансування соціальних витрат. При такій концепції, з'явиться можливість поєднання кількісних та фінансових показників для визначення масштабів та результатів соціальної діяльності, а також використання механізмів бюджетування для їх планування та прогнозування.

Список використаних джерел:

1. Carroll A. B. A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*. 1979. Vol. 4(4). P. 500. URL: https://www.researchgate.net/publication/230745468_A_Three-Dimensional_Conceptual_Model_of_Social_Performance
2. Swanson D. L. Addressing a theoretical problem by reorienting the corporate social performance model. *Academy of Management Review*. 1995. Vol. 20(1). P. 43–64. URL: <https://journals.aom.org/doi/full/10.5465/amr.1995.9503271990/>
3. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 7. С. 3–8. URL: <http://surl.li/eahfb/>
4. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів. *Економічна теорія*. 2013. № 4. С. 5–26. URL: <http://surl.li/eahfef>
5. Топішко І. І., Топішко Н. П., Галецька Т. І. Соціальна відповідальність підприємства в Україні: проблеми забезпечення та шляхи підвищення. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Випуск 12–1. С. 95–99. URL: http://bses.in.ua/journals/2016/12-1_2016/23.pdf
6. Павликівська О. І. Управління соціально відповідальною діяльністю підприємств на основі концепції обліку та контролінгу (теорія, методологія, практика) : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 405 с.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 24 січня 2020 року № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
8. Директива ЄС щодо розкриття нефінансової інформації та інформації про різноманітність (2014/95/ЄС). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=EN>
9. Пацула О. І. Облік і контроль соціальних витрат підприємства. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Київ : КНТЕУ, 2008. 197 с. URL: <http://surl.li/eahdpr>

References:

1. Carroll A. B. (1979) A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*. Vol. 4(4). P. 500. Available at: https://www.researchgate.net/publication/230745468_A_Three-Dimensional_Conceptual_Model_of_Social_Performance
2. Swanson D. L. (1995) Addressing a theoretical problem by reorienting the corporate social performance model. *Academy of Management Review*. Vol. 20(1). P. 43–64. Available at: <https://journals.aom.org/doi/full/10.5465/amr.1995.9503271990/>
3. Hrishnova O. (2010) Sotsialna vidpovidalnist biznesu: sutnist, zachennya, strachichni napryamy rozvytku v Ukrayini [Social responsibility of business: essence, meaning, strategic directions of development in Ukraine]. *Ukrayina: aspekty pratsi*. Vol. 7. P. 3–8. Available at: <http://surl.li/eahfb/> [in Ukrainian]
4. Kolot A. M. (2013) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: evolyutsiya ta rozvytok teoretychnykh pohlyadiv [Corporate social responsibility: evolution and development of theoretical views]. *Ekonomichna teoriya*. Vol. 4. P. 5–26. Available at: <http://surl.li/eahfef> [in Ukrainian]
5. Topishko I. I., Topishko N. P., Haletska T. I. (2016) Sotsialna vidpovidalnist pidpryyemstva v Ukrayini: problemy zabezpechennya ta shlyakhy pidvyshchennya [Corporate social responsibility in Ukraine: problems of provision and ways of improvement]. *Prychornomorski ekonomichni studiyi*. Vol. 12 1. P. 95–99. Available at: http://bses.in.ua/journals/2016/12-1_2016/23.pdf [in Ukrainian]

6. Pavlykivska O. I. (2018) Upravlinnya sotsialno vidpovidalnoyu diyalnistyu pidpriumstv na osnovi kontseptsiiy obliku ta kontrolinhu (teoriya, metodolohiya, praktyka): monohrafiya [Management of socially responsible activities of enterprises based on the concept of accounting and controlling (theory, methodology, practice)]. Ternopil: FOP Palyanytsya V. A., 405 p.

7. Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoi polityky u sferi spryyannya rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku, skhvalena rozporядzhenniam Kabinetu ministriv Ukrainy vid 24 sichnya 2020 roku № 66-r [The concept of implementation of state policy in the sphere of promoting the development of socially responsible business in Ukraine for the period until 2030]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

8. Dyrektyva YES shchodo rozkryttya nefinansovoyi informatsiyi ta informatsiyi pro riznomanitnist (2014/95/YES) [EU Directive on disclosure of non-financial and diversity information (2014/95/EU)]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=EN>

9. Patsula O. I. (2008) Oblik i kontrol sotsialnykh vytrat pidpriumstva [Accounting and control of social costs of the enterprise]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata ekonomichnykh nauk. Kyiv: KNTEU, 197 p. Available at: <http://surl.li/eahdp>

Стаття надійшла до редакції 09.10.2022

ЗМІСТ

Franchuk Vasyl, Hobela Volodymyr THE STRATEGIC VECTOR OF UKRAINE'S FINANCIAL INTELLIGENCE CONSTRUCTION.....	3
Вінічук М. В. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ.....	12
Марченко О. М., Оробчук М. Г. ВИРОЩУВАННЯ ЖИТА В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	20
Блага Н.В. ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	30
Marushko Nadiia, Gorban Iryna SOCIAL AUDIT AS A TOOL FOR ENSURING SOCIAL FOCUS OF BUSINESS.....	38
Наконечна Н. В. ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА» ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	46
Пацула О. І. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	52

CONTENTS

Franchuk Vasyl, Hobela Volodymyr THE STRATEGIC VECTOR OF UKRAINE'S FINANCIAL INTELLIGENCE CONSTRUCTION.....	3
Vinichuk Mariia PROBLEMS OF ENSURING SOCIAL SECURITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT WITH THE RUSSIAN FEDERATION.....	12
Marchenko Olha, Orobchuk Mykhailo RYE GROWING IN CONTEXT OF FOOD AND ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE.....	20
Blaga Nataliya ENTERPRISE DEVELOPMENT PLANNING UNDER UNCERTAINTY.....	30
Marushko Nadiia, Gorban Iryna SOCIAL AUDIT AS A TOOL FOR ENSURING SOCIAL FOCUS OF BUSINESS.....	38
Nakonechna Nataliya THE CONCEPT OF «BUDGET SECURITY» AND ITS MAIN CHARACTERISTICS.....	46
Patsula Olha SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS ENTITIES: ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECT.....	52

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Ю. Г. Войтюк*

Підписано до друку 28.10.2022 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,21. Зам. № 0423/263
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.